

27.465

160.4

Видавництво
„Знаття то сила!”

Карло Каутський

ШЛЯХ ДО ВЛАДИ

Політичні міркування
з приводу вrostання в революцію

Переклав
з другого німецького видання
Євген Гуцайло

БЕРЛІН — КИІВ
1920.

10

27.468

Львів, Волинська
АД УРСР

Карло Каутський

Львів, Волинська
АД УРСР

ШЛЯХ ДО БЛАДИ

**Політичні міркування
з приводу вродання в революцію**

Переклав
з другого німецького видання
Євген Гуцайло

БЕРЛІН — КИЇВ
1920.

у

Львівська державна
наукова бібліотека

№

2858

Переднє слово.

Отся книжка є плодом полеміки Карла Каутського із Мауренбрехером, яку він звів за кілька років перед війною на сторінках „Neue Zeit“. На бажання партійних товаришів він зложив статті з „Neue Zeit“ в одну книжку, викидаючи ті уступи, які мали чисто полемічний характер, а додаючи нові, які доповнюють його погляди на революцію.

Нам тут менше цікавою є сама полеміка, через це я, перекладаючи цю книжку, випустив вступ Каутського, бо цей вступ займає аж десять сторінок друку, є сам собою дальшою полемікою, а не додає нічого нового до самого змісту.

Ось стільки я мусів сказати на моє оправдання яко перекладчика за пропущення вступу.

Перекладчик.

Оцими переконаннями, положеними Марксом і Енгельсом в основу „Комуністичного Маніфесту“, різниться соціалдемократія від так званих утопійних соціалістів, як ось приклонників Овена і Фуріє, що жили в першій половині минулого століття; а також різниться від приклонників Прудона, котрі або недоцінювали політичної боротьби, або відкидали її в тій вірі, що можна перевести господарський переворот в хосен пролетаріату чисто економічними способами без переміни і без участі політичної влади.

На точці здобуття політичної влади зустрічаються Маркс і Енгельс із **Блянкі**. Але тоді, коли останній вірив, що можна здобути державну владу шляхом заговору, шляхом державного перевороту дрібною меншістю в хосен пролетарських інтересів, то Маркс і Енгельс визнають, що не можна робити революцій навмання, а що революції повстають необхідно при певних даних обставинах, та що революції є так довго неможливі, доки немає цих даних обставин. Такі обставини витворюються повільно. Тільки там, де високо розвинувся капіталістичний спосіб продукції, є економічна змога шляхом державної влади перемінити капіталістичну власність на засоби продукції на громадську; з другого боку є змога здобути державну владу і вдержати її в руках пролетаріату тільки там, де пролетаріат є чисельно в перевазі, де він є необхідний в господарці, у великій часті сильно зорганізований і освідомлений про своє клясове положення та про суть держави і суспільства.

Такі умови витворюються рівночасно з розвитком капіталістичного способу продукції, а звідси знов витворюється боротьба між капіталом а працею. І так, як необхідно і безупинно поширяється капіталізм, так знов неминучою і невздержною є пролетарська революція яко протиділаюча сила на поширення капіталізму.

Вона є невздержною і неминучою, бо зростаючий пролетаріат борониться проти капіталістичного визиску. Пролетаріат гуртується у професійних спілках і по-

літичних товариствах, щоби таким чином здобути кращі умови праці і життя та досягнути більший політичний вплив. І пролетаріят робить це всюди, без огляду на те, чи є в нього соціалістичний світогляд, чи нема. Завданням соціальної демократії є згуртувати всі ці різнородні стремління пролетаріату в один табір проти визискувачів і направити на один свідомий своєї мети шлях, який кінчиться остаточною великою боротьбою за здобуття політичної влади.

Такий погляд, який є підставою Комуністичного Маніфесту, прийнявся у всіх соціалістів всіх країв. На ньому ґрунтується інтернаціональний соціалізм нашого часу.

Між тим не обійшлося без сумнівів і критики в нутрі самої соціальної демократії.

І справді, розвиток мав такий напрям, який предвиділи були Маркс і Енгельс. А побідний зріст інтернаціонального соціалізму треба завдячувати не тільки в першій мірі зростаючому капіталізму а з цим і пролетарській класовій боротьбі, але передусім глибокому зрозумінню умов і завдань боротьби, яке дали Маркс і Енгельс.

Тільки в одному вони помилялися: **вони предвиджували революцію завчасно.**

Комуністичний Маніфест каже так (при кінці 1847 р.):

„Головну увагу звертають комуністи на Німеччину, бо вона стоїть на заранню буржуазної революції. Німеччина переведе цей переворот при високо розвинених умовах європейської цивілізації та при далеко більше розвиненім пролетаріаті, чим Англія в 17-тому або Франція у 18-тому столітті. Німецька буржуазна революція може бути **тільки безпосереднім початком пролетарської революції.**“

Зовсім слушно і влучно предвидів Маніфест німецьку революцію. Але він помилявся в тому, що по цій революції слідуватиме безпосередно пролетарська революція.

Часово bliще до нас лежить инше заповідження Енгельса з 1885 року, яке він сказав в предмові до другого видання Марксової брошури про комуністичний процес в Кельні. Він сказав там, що найблищий європейський переворот „є дуже близький, бо про-межутки європейських революцій, числячи після літ 1815, 1830, 1848—52, 1870, тривають в нашій столітній від 15 до 18 літ“ (стор. 14).

Це очікування не сповнилося, бо до сьогодні не надійшла сподівана революція.

Чому це так? Чи може неправильно була Марксова метода, на яку спиралося це сподівання? Ні! Тільки один чинник в рахунку не був слухний, бо був поставлений зависоко. Вже перед десятима роками я писав: „Оба рази перецінювано революційно-опозиційну силу буржуазії“ (Neue Zeit, XVII. 2., ст. 45).

В 1847 році Маркс і Енгельс очікували великої та широкої революції, подібної до великої французької катастрофи 1789 р. Замість неї був тільки слабенький пшик, який тільки загнав застрашену буржуазію під опікуначі крила правительства, а це останнє почуло за собою силу, щоби здавити зростаючий пролетаріят. Буржуазія полишила революцію для правительства, щоби воно робило революції, оскільки їх треба було для буржуазії. І Бісмарк був тим великим революціонером, що з'єднав бодай вчасти Німеччину, скинув кількох князів з тронів, підпирив з'єднання Італії і здетронізував папу, а у Франції звалив цісарство і допровадив до республіки.

Ось в якій формі відбулася німецька буржуазна революція, якої сподівалися Маркс і Енгельс в 1847 р., а яка скінчилася аж в 1870 році.

А все ж таки ще Енгельс очікував в 1885 р. „політичного стрясення“, бо він допускав, що „дрібно-буржуазна демократія ще тепер є тою партією“, котра „в Німеччині необхідно візьме керму правління в свої руки“.

І цим разом Енгельс добре предвиджував, коли він сподівався „політичного стрясення“. Але знов перечислився, коли він надіявся чого-небудь від дрібно-буржуазної демократії. Ця зовсім не дописала тоді, коли прийшло до упадку Бісмаркового режиму. Звідси й то упадок канцлера зведено до династичної приклучки без ніяких революційних наслідків.

Це все показує дуже ясно, що революція є можливою тільки як **пролетарська революція**. Що ця знов доти не є можливою, доки зорганізований пролетаріят не творить такої сили, досить великої збитої лави, щоби при сприяючих умовах потягнути за собою маси нації. Коли ж тільки пролетаріят лишається одинокою революційною клясою в нації, то з цього виходить, що всяке банкруцтво існуючого режиму, морального, фінансового, чи мілітарного, означає банкруцтво всіх буржуазних партій, які всі разом є відповідальні за це. Це ж значить, що одиноким режимом, який в такому випадку може заступити тамтой, є тільки **пролетарський** режим.

Але що ж? Не всі товариші доходять до таких висновків. І коли досі вже кілька разів не прийшло до сподіваної революції, то вони не заключають з цього, що господарський розвиток змінив умови і форми будучої революції зовсім не так, як можна було сподіватися на підставі досвіду із дотеперішних буржуазних революцій, а противно — заключають, що при змінених умовах взагалі не можна очікувати революції, і що революція була би непотрібна, а навіть шкідлива.

З одного боку думають вони, що широка підстава вже досі осягнених здобутків — охоронне законодавство для робітників, професійні спілки, споживчі товариства — вистарчає на те, щоби вибивати капіталістичну клясу з позиції на позицію і так непомітно експропріювати її без політичної революції і без корінної зміни державної влади. Ця теорія повільного вросту в будучу державу є змодернізованя старого антиполітичного утопізму і прудонізму.

З другого боку видається декому можливим захоплення політичної влади пролетаріатом без революції, тобто глибокого пересунення державної влади, просто хитрою тактикою співділання пролетаріату з близько стоячими буржуазними партіями, з якими можна творити коаліційне правительство, чого не може творити жадна з цих партій з осібна, бо не має відповідної сили на це.

І таким чином обходиться революцію, бо вона є перестарілим варварським средством, яке не має місця в нашому просвіченому демократичному столітті етики і людської любови.

Коли би взяли верх ці і цим подібні погляди, то знівечили би слушну соціалдемократичну тактику Маркса і Енгельса, бо ці погляди нічим незгідні з нею. Правда, немає причини засуджувати їх згори, що вони невірні, але й знов зрозуміле й те, що кождий, хто зріло передумав ці погляди, переконався, що вони неправильні і живо противиться їм, бо тут не ходить тільки про маловажні погляди, але про добро і долю пролетаріату.

При дискусії цих ріжниць в поглядах можна дуже легко попасти на блудні дороги тоді, коли виразно не розмежується суперечних поглядів.

Тому треба ще раз зазначити, що тут не йде про те, чи охоронні закони праці, або другі закони, чи фахові організації або спілки є корисні для пролетаріату, чи ні. Бо про це немає двох думок між нами. Оспорюється тільки погляд, що, мовляв, визискуючі кляси, які мають в своїх руках державну владу, могли би допустити до розвитку згаданих чинників, які ведуть до увільнення від капіталістичного гнету, що вони не вживали би всіх засобів влади проти такого розвитку, і що увільнення від капіталістичного гнету може відбутися без остаточної рішальної боротьби.

Далі, не розходиться тут про те, чи треба використовувати ріжниці поміж буржуазними клясами, чи ні. І не дурно постійно поборювали Маркс і Енгельс вислів „реакційні маси“, бо це закривало про-

тивенства, які є між різними фракціями посідаючих клас, і які, міжтим, були дуже важними для поступу пролетаріату. Бо і охоронні закони праці, як і поширення політичних прав, в більшості завдячують своє походження оцим противенствам.

Оспорується тут можливість, що пролетарська партія могла би творити **правління** або **правительственну партію** спільно з буржуазними партіями без того, щоби не попасти в дуже важкі противенства, в яких могла би згинуті. Державна влада є все і всюди органом класового панування. Класові ж різниці між пролетаріатом а посідаючими класами є такі великі, що пролетаріят ніколи не може правити державою спільно з посідаючою класою. Посідаюча класа буде все жадати, щоби державна влада гнобила пролетаріят. Зате знов пролетаріят буде жадати від правління, в якому бере участь його партія, щоби державна влада стояла по його стороні тоді, коли пролетаріят стоїть в боротьбі з капіталом. Ось на цім мусить провалитися кожде пролетарсько-буржуазне правління.

Пролетарська партія в буржуазнім коаліційнім правлінню буде все співвиновником у всіх тих його кроках, які стремлять до гноблення пролетаріату. З цього повстає непошана до неї з боку пролетаріату, а з другого боку через брак довіря до неї її буржуазних бльокових товаришів є вона завжди спутаною, через що унеможлиблюється всяка успішна робота. Кождий такий режим не може принести зміцнення пролетаріатові, бо з цим не погодиться ніяка буржуазна партія; це може тільки компромітувати пролетарську партію і вносити заколот та розкол в ряди пролетаріату.

Власне оцей момент, що вже від 1848 р. все відсував революцію що раз то на пізніший час, власне політичний занепад буржуазної демократії, виключає безумовно успішне співділення в здобуванню і спільному виконуванию політичної влади.

Хоч як Маркс і Енгельс були за тим, щоби ви-хисновувати непорозуміння між буржуазними партіями для цілей пролетаріату, хоч як поборювали вони слово: „реакційна маса“, то все таки викували вони слово про **диктатуру пролетаріату**, за якою заступався Енгельс ще 1891 р. перед самою смертю, викували слово про виключне панування пролетаріату, яко про одиноку форму, після якої може пролетаріат виконувати політичну владу.

А хоч буржуазно-пролетарський бльок в правлінню є неможливий в розвитку пролетарської влади, і хоч поступ соціяльних реформ та економічних організацій пролетаріату має свої межі при згаданих відносинах влади, то ще немає найменшої причини заключати з цього — що досі не прийшла політична революція —, що такі революції були тільки в минувшині, а в будуччині таких не буде.

Інші невірні Хоми що до революції є менше аподиктичні. Ті вважають можливим, що революція ще таки прийде, але коли вже й прийде, то певно не зараз, а в далекій будуччині. А вже в часі одного покоління певно революція є виключена. І через це не треба навіть брати її під увагу в нашій практичній політиці. В найблищі десятиліття мусіли би ми присвятити нашу тактику мирному вихованню для будучої держави і для пролетарсько-буржуазної бльокової політики.

Однак помимо цього виринають такі події, які змушують нас більше як коли-небудь уважати наведені погляди за помилкові.

2. Заповідження революції.

Щоби здескредитувати сподівання марксистів на революцію, дуже часто закидують нам, що ми любимо пророкувати, але всі наші пророцтва показуться невірними.

Ми вже говорили про це, чому то досі не надійшла очікувана Марксом і Енгельсом революція. Коли поминемо ці заведені надії, тоді мусимо дивуватися не тому, що не все сповнилося, чого очікувалося, а мусимо дивуватися, що так багато наших передвиджень здійснилося.

Приміром, ми бачили, що Комуністичний Маніфест з падолиста 1847 р. предсказував революцію 1848 р. І це сталося тоді, коли Прудон доводив, що ера революцій минула вже раз на все.

Маркс був тим першим соціалістом, котрий перший вказав вагу професійних спілок в своїй брошурі проти Прудона: „Нужденність філософії“ 1846 р. В своїх працях над „Капіталом“ в шістьдесятих роках предвидів він вже тоді акційні підприємства і картелі. Підчас війни 1870—1871 р. він сказав був, що точка тяжости соціалістичного руху пересунеться з Франції до Німеччини. В січні 1873 р. заповів він кризу, яка відтак почалася за кілька місяців; і т. д.

Так само мається річ з Енгельсом.

А навіть там, де вони помилялися, була дуже правдива і важна причина помилки. Нагадаймо тільки те, що передше було сказано про політичне стрясення, вичікуване Енгельсом в 1885 р.

Тут годиться опрокинути одну легенду, яка серед деяких знаходить послух. Один берлінський професор, Г. Геркнер, пише в своїй праці, що появилася тепер в пятому виданню п. з. „Робітниче питання“, між иншим про партійний з'їзд в Гановері (1899 р.) ось що:

„Каутський в розгарі дискусії загнався аж так далеко, що нап'ятував надію на скорий переворот, який мав би сповнити всі бажання, просто як ідіотизм, — отже пішов ще дальше, як сам Бернштайн. Наколи би Енгельс справді предсказував був велику рухавку на 1898 рік (казав Каутський), то не був би великим мудрецем, яким він був, а був би таким ідіотом, що ніякий виборчий округ не був би вибрав його своїм

делегатом на партійний з'їзд. Енгельс тільки думав, що 1898 рік може принести перелом в нинішній політичній системі Пруссії.

„Зрештою байдуже, що думав Енгельс. Зате слова Бебля на конгресі в Ерфурті 1891 р., що, мовляв, тільки деякі члени цього конгресу зможуть дочекатися здійснення остаточної цілі, не допускають ніякої щасливої інтерпретації. Вони були, — коли вже говорити словами Каутського з 1899 р., — ідіотичними. В цім межичасі зайшла така ясна переміна в головах самих прихильників старої тактики, що вже нема що більше говорити про це.“ (Ст. 379.)

На жаль пан професор говорить дуже запутано. Не міг я назвати ідіотизмом „надії на скорий переворот, який мав би сповнити всі бажання“, просто з тої причини, що не було бесіди про переворот. Я навіть був би був в праві назвати це ідіотизмом. Я справді вжив вислову „ідіотизм“, однак тільки супроти припущення, що Енгельс мав би був предсказати революцію **в певнім означенім часі**. Таке предсказування могло бути ідіотизмом. Тільки Енгельс ніколи не робив цього. Так само мається річ з Беблем. На ерфурцькім конгресі 1891 р. не називав він ніякого означеного року будучої революції.

Вже тоді дехто підсміхався з проводу його „пророчтва“. На це він відповів ось як:

„Можна висмівати і брати на глум пророчтва; проте, думаючи люди не обійдуться без них. Холодна песимістична тверезість Фольмара сьогодні — була незнаною для нього перед кількома роками. Нападений ним Енгельс все ж таки слушно предсказав революцію з 1848 року ще в 1844 році. А чи не сповнилося точка в точку все те, що сказав Маркс і Енгельс в часі комуністичного повстання в знаній адресі генеральної ради інтернаціональної робітничої асоціації про майбутній стан річей в Європі? (Голоси: Правда!) Лібкнехт, котрий також троха кпив собі з мене, пророкував також. (Сміх.) Він сам, так само як я, 1870 р.

в парламенті предсказував все те, що сьогодні справді сталося. Читайте його і мої бесіди з 1870—1871 р., а знайдете potwierдження того, що зараз кажу. Аж ось приходить Фольмар і кличе: мовчіть про ці старі історії і не пророкуйте. А сам пророкує. Ріжниця між ним а мною є тільки та, що в нього є чудний оптимізм супроти наших ворогів, а страшний песимізм в напрямі принципіальних стремлень партії і її будуччини.“ (Протокол, стор. 283.)

Найвизначнішим пророцтвом Бебля, яке сповнилося, було те, яке він сказав 1873 р., що центр скоро зросте із 60-ти місць в парламенті на 100, що Бісмаркова культурна боротьба скінчиться дуже сумно, і що через це він провалиться.

Недавно зроблено мені честь тим, що поставлено мене в ряди „пророків“. Я й не бажаю собі кращого товариства.

Мені закидувано, що те все, що я сказав про російську революцію в моїх статтях „Про всяке революційне“ в „Neue Zeit“ і на вступі до моєї „Етики“, історичний досвід зовсім опрокинув.

Чи це правда?

На вступі до „Етики“ я писав:

„Ми зближаємося до такого періоду, в якому, хто знає як довго, буде виключена спокійна праця для кожного соціалдемократа, бо нашим ділом буде постійна боротьба... Якраз тепер царські посіпаки горячо забралися до праці, щоби дорівняти Альбі і Тіллі шіснадцятого і сімнадцятого століття з часів релігійних воєн — але не дорівняти великими мілітарними подвигами, а брутальним мордом. Західно-європейські оборонці культури і порядку та иншого святого людського добра величають цю роботу яко привернення ладу і порядку. Але так, як не вдалося габсбурським посіпакам, помимо хвилевих успіхів, зробити Голяндію і північну Німеччину католицькою, то ще менше вдасться романівським козакам привернути абсолютизм.

Він має ще силу знищити край, але не має її, щоби ним правити.“

„На кождий випадок російська революція ще не скінчилася, — і вона не скінчиться доти, поки російський селянин не буде задоволений. А чим довше буде вона тревати, тим більше буде заворушений пролетаріят західної Європи, тим ближша небезпека фінансової катастрофи, тим правдоподібніша є ера класової боротьби в західній Європі.“

Що я тут сказав такого, пишучи це в 1906 р., чого я мав би стидатися? Чи може вірить хто в те, що Росія осягнула підвалини для спокійного розвитку? І чи може відтоді, відколи я написав ці сторінки, не опинився світ в стані найбільшого занепокоєння?

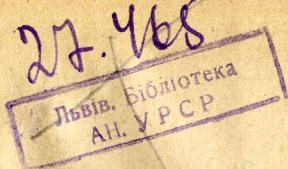
А що ж тепер з моїми „невдалими пророцтвами“ в статтях „Про всяку революційність“? Я полемізував тоді з Люшнею, котрий твердив, що є виключене, щоби війна за Корею довела до революції, кажучи при цьому, що це є перецінювання, коли я думаю, що російський робітник є більше реальний чинник від англійського. На це я відповів в початках лютого 1904 р. в початках японсько-російської війни ось що:

„Без сумніву, економічний розвиток Росії стоїть далеко позаду Німеччини чи Англії і її пролетаріят є далеко слабший та менше зрілий. Але все є релятивне і релятивною є революційна сила певної класи.“

Я вказав далше на те, чому російський пролетаріят тоді мав надзвичайно велику революційну силу і говорив далше так:

„Боротьба тим скорше скінчиться невдачою для абсолютизму, чим енергійніше західна Європа відкаже йому помочи. В цім напрямі ділати, щоби як найбільше здескредитувати царизм, є найважливішим завданням інтернаціональної соціальної демократії“

„Міжтим, помимо великої прихильности заходу, зростає скрутне положення російського самодержцзя очевидячки. Війна з Японією може дуже скоро приспішити побіду революції в Росії Що лучилося по

російсько-турецькій війні, може повторитися тепер з більшою ще силою: велитенська пожежа революційного руху.“

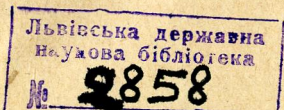
Перевівши докази щодо цього, я писав далі:

„Російська революція не могла би зараз покласти початок соціалістичному режимові. До цього за мало зрілі економічні обставини краю. Вона могла би перше за все довести до демократичного режиму, за яким стояв би сильний, незломний і рвучийся вперед пролетаріят, що здобув би для себе важні уступки.“

„Такий режим в Росії сильно поділав би на сусідні держави. Раз через оживлення і роз'ярення пролетарського руху, який дістав би штовханця вперед до наступу на політичні перепони справжньої демократії — в Прусах перше за все на триклясову виборчу систему. Відтак через роз'ярення різнородних національних питань східної Європи.“

Це я писав в лютім 1904 року. В жовтні 1905 р. вже була російська революція, яку розпочав пролетаріят, і рівночасно почувся її вплив на сусідні країни. В Австрії розгорілася боротьба за виборче право і скінчилася перемогою, Угорщина опинилася майже на краю справжнього повстання, а німецька соціалдемократія визнала генеральний (загальний) страйк і кинулася до боротьби за виборче право, головно в Пруссії, де прийшло в січні 1908 р. до вуличних демонстрацій, яких Берлін не бачив вже від 1848 р. В 1907 р. прийшли несподівані готентоцькі вибори і цілковитий крах німецької демократії. А коли я сподівався національного роз'ярення в східній Європі, то воно далеко перевищило мої сподівання. Бо збудився цілий схід, — Китай, Індії, Єгипет, Мароко, Персія, Туреччина, а в останніх двох прийшло навіть до побідних революційних повстань.

Рівнобіжно ж із цим маємо постійне загострення інтернаціональних відносин, які навіть мало не довели до війни, спершу ізза Марока а відтак ізза Туреччини.

Так чи инакше, але те предсказання, як що можна вжити цього слова, що заповідало російську революцію, а з нею добу політичного неспокою та загострення соціальних і національних питань, дійсно безумовно сповнилося.

Розуміється, я не заповідав здавлення російської революції. Але коли хто заповів в 1846 році революцію 1848 року, чи він через це помилився тому, що її здавлено 1849 року?

Певно, при кожному великому рухові, чи заворушенню, треба числитися з можливістю здавлення. Тільки дурень тішиться певністю перемоги вже тоді, коли ще навіть боротьба не починалася. Ми можемо тільки розглядати питання, чи зближаємося до великої революційної боротьби, чи ні. Це можна предвидіти досить певно. Але про вислід якої-будь боротьби годі сказати щось певного. Проте, ми були би жалюгідними людьми, ба навіть просто зрадниками нашої справи і нездатними ні до якої боротьби, коли би ми вже заздалегідь були переконані, що ми не переможемо, і не числилися би з можливістю перемоги.

Природна річ, що не всі надії сповняються. Хто вважав би себе непомільним пророком, або вимагав би непомільних пророцтв від других, той приписував би людині надприродну силу.

З можливістю несповнення надій мусить числитися кождий політик. А помимо цього „пророкування“ не є пустою забавкою; а обережно і методично управляти пророцтва є конечною річею для кожного думаючого і далекозорого політика; на це вже вказував також Бебель.

Тільки бездушний невільник рутини вдоволяється вірою, що все буде йти так, як йде зараз. Політик, котрий рівночасно є вченим, розважає при кожній новій події всі можливості, які вона може містити в собі, і продумує з цього як найдалше йдучі наслідки. Правда, сила застою в суспільстві є дуже велика і невільник рутини виграє в девятьох із десяти випадків,

наколи він йде старим ходом та не робить собі ніяких рахунків із нових ситуацій та можливостей. Але одного разу наступить такий випадок, який має стільки сили, що поборе застій, який вже й так був нарушений в своїм нутрі попередніми випадками, хоч позірно лишалось все по давньому. Тоді раптово розвиток стає на новий шлях, причім всі невірники рутини тратять голови, а тільки такі політики можуть вдержатися, котрі заздалегідь освоїлися зі всіми можливостями і їх наслідками.

Не треба думати, що бездушний невірник рутини при звичайнім ході річей перевищає того політика, котрий дивиться вперед і „предсказує“. Це мало би місце тільки тоді, коли би політик уважав всі будучі можливості, які він заздалегідь вже передумав, за дійсність, та після цього улажував своє теперішнє поступовання. Чи може хто хоче твердити, що Енгельс і Бебель, чи инший предсказующий політик, про котрих тут йде бесіда, на такий лад розуміли свої пророцтва коли-небудь?

Бездушний невірник рутини ніколи не завдасть собі труда простудіювати теперішність, яку він вважає за звичайне повторення знаних вже йому ситуацій. Хто ж, противно, передумує дану ситуацію на всякі можливості і наслідки, той може це робити тільки шляхом студій даних вже сил і випадків; його спонукує передусім звертати увагу на ново виступаючі і позірно неважні чинники.

Те, що деяким філістрам пророцтво видається як пустий вистріл у воздух, є в дійсности впливом глибоких студій, а цим самим збільшеним пізнанням дійсности. Тільки тоді можна би справді нападати на Енгельса і Бебля за їх пророцтва, коли би вони показали були непрактичними фантастами. Але на ділі ніколи пролетаріят не мав кращих дорадників в тяжких ситуаціях, як власне цих „пророків“ і то тільки через те, що вони власне віддавалися праці „пророкування“. Хто досі провадив аж надто часто на блудний шлях

захоплені боротьбою класи, так це не ті політики, котрі все прямували до найширших горизонтів, а ті „реальні політики“, котрі не бачать далі свого носа, котрі вважають тільки те правдою, до чого [вони] вдарилися своїм носом, а всяку перепону вважають за безконечну і непереможну, бо вони раз розбили собі на ній носа.

Але ще є відмінні пророцтва від досі описаних. Суспільний розвиток є остаточно обусловлений розвитком своєї продукції, якої закони ми вже знаємо досить добре, щоби з деякою певністю пізнати напрям кінцевого розвитку суспільства і щоби витягнути з цього висновки про неминучий хід політичного розвитку.

Цього роду пророцтва дуже часто перемішуються з попередніми названими. А в суті річї вони дуже різняються. В першій випадку* розходиться про дуже різнородні можливості, які може містити в собі якийсь особливий випадок або особлива ситуація, а ми хочемо винайти правдоподібні наслідки. В другім випадку розходиться про неминучий і самотньо можливий розвиток, який ми маємо пізнати. В першій випадку ми навіязуємо до певних конкретних подій, в другому ми маємо тільки загальні тенденції без означених форм, які вони ще можуть прибрати. Не можна мішати їх із собою й тоді, коли вони позірно дають такий самий результат.

Коли хтось каже, що війна між Францією а Німеччиною доведе до революції, а другий каже, що зростаючі класові противенства в капіталістичнім суспільстві доведуть до революції, то видається, що оба пророцтва революції є однакові. А проте вони ріжні. Коли я говорю про війну між Німеччиною а Францією, то це не є такий випадок, який мусить наступити з необхідного природного закону. Наука ще не пішла так далеко. Війна є тільки одною із багатьох можливостей, які можуть наступити. З другого ж боку революція, яка вийшла через війну, може бути зв'язана тільки з певними формами. Може прийти до такого,

що одна з воюючих націй, яка покажеться слабшою, схоче зібрати всі свої сили на те, щоби відперти зовнішнього ворога і покличе на чоло нації найбільше енергійну і безоглядну клясу, іменно пролетаріят, — подібно до того, як Енгельс вважав можливим 1891 р. в Німеччині, коли би прийшло до війни рівночасно з Францією, яка тоді не відстала була числом свого населення, і з непобідимою доти та непідірваною революцією Росією.

Революція в наслідок війни може вийти з повстання народніх мас, коли армія зломана і не в силі вже переносити сполучені з війною страждання, і коли правительтво скидається не для того, щоби енергійніше вести війну а тільки на те, щоби скінчити безцільну війну та помиритися з ворогом, котрий також не хоче нічого иншого, тільки мира.

Вкінці революція в наслідок війни може вийти з загального обурення на ганебне і втратне заключення мира, ізза обурення армії і народу на правительтво.

Тоді, коли форми революції для поданого тут випадку означені вже згори, то, навпаки, картина революції лишається зовсім неясною, коли я розглядаю її як наслідок зростаючого загострення клясових противенств. Я можу з певністю твердити, що революція в наслідок війни вибухне або підчас війни або зараз по її закінченню. Зате нічого певного не можна сказати про термін революції, яка виходить із загострень клясових противенств. Про революцію ізза війни можу напевно твердити, що вона буде одноразовим актом. Нічого подібного не можна сказати про революцію в наслідок загострення клясових противенств. Вона може бути дуже довгим процесом, коли революція ізза війни може бути тільки коротеньким епізодом. Чи буде мати успіх революція ізза війни, цього не можна знати, зате революційний рух, що повстає з загострення клясових противенств, може бути тільки часово здавлений, але вкінці таки мусить перемогти.

З другого боку умови революції в наслідок війни є чимсь таким, що може наступити або й ні. Нікому не прийде на думку казати щось певного в цім випадку. Зате загострення класових противенств впливають необхідно із законів капіталістичного способу продукції. Тому революція в наслідок війни є тільки одною з багатьох можливостей, коли, навпаки, революція яко наслідок класової боротьби є необхідною.

З цього видно, що кожде „пророцтво“ з обох родів має свої питомі методи, вимагає своїх питомих студій і значіння цих „пророцтв“ залежать від поглиблення тих студій, які людям, що не мають поняття про такі студії, видаються порожнім мрійництвом.

Дуже помилявся би той, хто думав би, що прокують тільки марксісти. І буржуазні політики, ті, що стоять на основах існуючого ладу, не обходяться без заглядання в будуччину. На цім полягає, приміром, вся сила колоніальної політики. Дуже легко можна було дати собі раду, коли ходило тільки про нинішню колоніальну політику. Вона є, за виїмком Англії, дуже мізерним гешефтом для всіх иньших держав. Але вона становить те поле, на якому капіталістичне суспільство бодай приблизно будує свої надії будуччини. І тому то, тільки через блискучу будуччину, яку пророчать наші обожателі колоній, а не ізза мізерної теперішности, колоніальна політика має такий захоплюючий вплив на всі ці мозки, які не вірять ще в прихід соціалізму. Нема нічого більше помилкового, як думка, що в політиці мають рішаче значіння виключно хвилеві інтереси, а що не мають значіння далекі ідеали, і що ми в нашій виборчій агітації далеко краще вийдемо, коли будемо „практичними“, себто будемо показувати себе тверезими і дрібничковими, будемо говорити про податки, мита, поліційні утиски, про каси хорих і про тому подібні річі, а будемо ховати наші великі цілі майбутнього наче нашу минулу молодечу любов, яку згадується в серцю дуже радо, а прилюдно найрадше не хочеться мати з нею нічого спільного.

3. Вростання в державу будуччини.

Без пророцтв немає політики. Тільки ті, котрі пророчать, що все ще довго лишиться по старому, не відчують того, що вони також пророчать.

Розуміється, нема жадного пролетарського політика, котрий вдоволявся би теперішніми обставинами і не стремів би до цілковитої переміни теперішнього ладу. І немає жадного інтелігентного політика, якого на-пряму не був би він, — котрий не вважав би нісенітницею такої думки, що хоч економічний переворот йде дуже скорою ходою, то політично лишиться все так, як є досі.

Коли ж політик мимо того всього не хоче нічого чути й знати про політичну революцію, себто про нагле пересунення співвідношення сил в державі, то не лишається йому нічого иньшого, як тільки шукати за формами, в яких усунено би було клясові противенства поволі і непомітно без великої рішавчої боротьби.

Лібералам сниться соціяльний мир між клясами, тобто між визискувачами і визискуваними, якимось так, що визиск не буде усунений, а кожда кляса згодиться на самообмеження супроти другої і зречеться всіх „утисків“ та „надмірних жадань“. Є люде, котрі ще вірять, що противенства, які існують поміж поодиноким робітником а поодиноким капіталістом, можна усунути тільки таким робом, що робітники і капіталісти **зорганізуються** та стануть проти себе яко зорганізовані одиниці. **Тарифові договори** мали би бути початком соціяльного мира. На ділі ж через організацію згуртується тільки сума противенств. Боротьба між обома сторонами буде лучатися не так часто, але зате могутніше, і вона буде більше потрясати суспільством, чим передше в дрібних спорах одинцем. Противенства ворожих собі інтересів через організацію стануть далеко гостріші, та завдяки тій ж організації не будуть уважатися **припадковим** противенством поодиноких осіб,

а все то більше будуть відчуватися **необхідним** противенством цілих кляс.

Соціяліст не може поділяти мрії про згоду кляс і соціяльний мир. Власне те, що він не поділяє цієї думки, робить його соціялістом. Він знає, що не химерна злагода, а цілковите **зрівнання кляс**, знесення кляс, може принести суспільний мир. Коли ж він затратив віру в революцію, то не лишається йому нічого іншого, як тільки вичікування, аж економічний поступ доведе до такого зросту і зміцнення робітничої кляси, що вона вбере в себе всі другі кляси і таким чином прийде непомітно мирне зрівнання кляс.

Це є теорія **вростання** в соціялістичне суспільство.

Ця теорія має в собі дуже реальне ядро. Вона спирається на подіях справжнього розвитку, які свідчать, що ми справді вростаємо в соціалізм. Власне Маркс і Енгельс були тими, що вказували на цей хід розвитку і доказували його природну законність.

Вростаємо з двох сторін в соціялістичне суспільство: раз через розвиток капіталізму, — через концентрацію капіталу. Випередкова (конкуренційна) боротьба приводить до того, що великий капітал, який має перевагу над малим капіталом, все загрожує останньому, утискає його, а врешті-решт усуває його. Вже це одно, поминаючи цілковито жадобу зиску, спонукує кожного капіталіста збільшувати все свій капітал і поширювати свої підприємства. Підприємства стають що раз то більші і що раз більше підприємств згуртовується в одній руці. Нині ми є вже так далеко, що банки і організації підприємств опанували та зорганізували більшу часть капіталістичних підприємств найрізноманітніших націй. Таким робом поширюється все то більше суспільна організація продукції.

Рука в руку з цим згуртованням йде зріст великого багатства, в чому акційні товариства зовсім не стоять на перешкоді. Противно, акційне товариство нетільки, що дає спромогу кільком банкам, чи органі-

заціям підприємств, опанувати теперішню продукцію, але й воно є средством перетворення малого і найменшого майна на капітал і тим самим втягує його в процес централізації, властивий капіталізмові.

При допомозі акцій передається заощаджений гріш бідних людей великим капіталістам, а ці останні вживають його як свого власного капіталу, та таким чином збільшують централізуючу силу свого власного великого майна.

Через акції особа капіталіста стає цілковито непотрібною в ході капіталістичного підприємства. Усунення його особи з господарського життя перестає бути питанням господарської **можливості** або **доцільності**; воно стає тільки питанням **сили**.

Приготовання соціалізму через концентрацію капіталу є тільки одною стороною вростання в будучу державу. Попри це йде ще й розвиток серед робітничої кляси, що веде до зросту соціалізму. Рівно зі збільшенням капіталу росте серед суспільства число пролетарів. Вони стають щораз то численнішою клясою. Рівночасно ростуть їх організації. Робітники засновують спілки, які виключують посередню торгівлю, і заводять продукцію для власного вжитку; вони засновують професійні спілки, які хочуть припинювати абсолютизм підприємців і хочуть мати вплив на продукційний процес; вони вибирають до громадських і державних управ таких послів, котрі стремлять переперти різні переміни в законодавстві для охорони робітників, котрі стараються перемінити державні і громадські підприємства на взірцеві, та стремлять до збільшення таких підприємств.

Цей рух йде безпереривно, і ми, як кажуть наші реформісти, стоїмо вже в соціальній революції, або, як кажуть деякі, вже й в самім соціалізмі. Треба тільки йти далі по даній підставі, без ніякої катастрофи, бо вона може тільки пошкодити вростанню в соціалізм, — отже геть із всякими думками про неї, — та гуртуймо наші сили для „позитивної“ роботи.

Такі погляди є дуже привабливі, і треба бути справжнім чортом, щоби хотіти каламутити цей чудовий „ступневий реформістичний розвиток“ якою-будь катастрофою. І наколи би бажання було батьком нашої думки, то ми всі марксісти мусіли би одушевлятися цією теорією вrostання.

Тільки вона має один малий гачок: іменно той зріст, який вона описує, не є зростом **одного** елементу а **двох**, і то дуже **противних** собі елементів: капіталу і праці. Те, що реформістам видається мирним вrostанням в соціалізм, є тільки зростом сил обидвох противних собі кляс, які стоять проти себе в непримиримій ворожнечі; це є тільки противенством між капіталом а працею, що зразу було тільки між малим гуртком одиниць, які були малою меншостю в державі, — а відтак зростають до боротьби велитенських, міцно збитих організацій, що обусловлюють ціле громадське і державне життя. Таким робом вrostання в соціалізм означає вrostання у великанську боротьбу, яка стрясає цілою державною істотою, яка мусить бути все грізнішою і може скінчитися тільки поваленням та вивласненням капіталістичної кляси. Бо пролетаріят є необхідним для суспільства, він може бути здавлений часово, але ніколи не може бути знищений. Зате капіталістична кляса є зайва і перший великий погром в боротьбі за державну владу, який потерпить ця кляса, мусить довести до цілковитого і постійного її знищення.

Хто не здає собі справи з цієї послідовности нашого вrostання в соціалізм, той є сліпий і не бачить підставних річей нашого суспільства: клясового противенства капіталу і праці. Вrostання в соціалізм є тільки другим висловом постійного загострення клясових противенств, є тільки іншою назвою вросту в добу великих, рішачючих боїв, які ми називаємо соціальною революцією.

Ревізіоністи не хочуть признати правди цьому твердженню, але їй досі не вдалося їм подати проти

цього щось річезового. А те, що вони кажуть, — наколи би воно мало яке значіння і могло щось доводити, — то не „вріст“ в соціалізм, а „відріст“ суспільства від соціалізму; як от їхнє припущення, що капітал не централізується, а децентралізується. Ця льогічна суперечність лежить в істоті ревізіонізму: він мусить признати Марксову теорію капіталу, наколи хоче довести вріст у соціалізм. І він мусить цю теорію опрокинути, коли хоче вмовити в нас мирний розвиток суспільства та злагіднення клясових противенств.

Але при цьому навіть в головах ревізіоністів і їх сусідів починає повставати підозріння, що ідея мирного вросту в будучу державу має маленький гачок.

Характеристичною щодо цього є стаття Навмана, поміщена в жовтневім числі 1908 р. „Neue Rundschau“ а відтак в „Hilfe“ про „Долю марксизму“. Дуже кучерявий образ цієї долі, яку малює нам бувший провідник національних соціалістів. Йому видається, що концентрація капіталу, творення союзів підприємств, є несподіванкою для нас марксистів, і що це захопило нас ні в цих ні в тих, бо ми не сподівалися його. То знов каже, що аж ревізіоністичні професійні спілки, а не марксівські, визнали і показали значіння законодатної охорони робітників та професійної організації. Добряга не має поняття про це, що на європейськім континенті перший Маркс пропагував ці ідеї, і що він перший пізнав значіння цих союзів так само як союзів підприємців, заки пізнали це другі соціалісти.

Але ми вже звикли до незнання у цих панків і нам не потрібно осібно нотувати собі його. Цікаво, що Навман в своїй статті відкриває перевагу концентрованого капіталу як новину, та ще якось так, що після його так економічний розвій не веде до соціалізму, а до „нового фєвдалізму з нечувано сильними господарськими засобами“. Із союзами підприємців — каже він — не дадуть собі ради ані кооперативні, ані професійні спілки.

„Ведення індустрії скупчується на довгі літа там, де спільно працюють синдикати і банки. Там зростає панування, якого не рушить ніяка соціальна революція так довго, доки страшні часи безробіття і голоду не спричинять масового обурення, яке прямо насліпо переверне все, не будуючи на цім місці нічого нового. Думка соціальної революції в суті річі закінчена. Це все є дуже прикре для всіх соціалістів старого стилю, прикре також для нас соціальних ідеологів, що сподівалися далеко скоршого ходу робітничих успіхів, однак нічого не допоможе нам змалювання собі чогось луччого, бо найблища доба належить до індустрійних союзів.“

Це не виглядає на вrostання в соціалізм, але ще менше виглядає воно на мирне вrostання. Навман сам не вказує на інше средство знищення нового февдалізму, як тільки на „масове обурення“, що „переверне все“, отже на революцію. Тут він зараз стає коміть головою в своїй льобіці. Спершу каже сам, що союзів підприємців не може бути переможено ніякою соціальною революцією, а зараз за цим опрокидує свою думку, кажучи, що це буде голодна революція, яка „насліпо переверне все, не будуючи на цім місці нічого нового“. Чому це так, чому революція зразу відсуджена, це лишається Навмановою загадкою.

Хоч він так одним почерком пера вбив ідею революції без ніякого доказу, то проте не попадає в цілковиту безнадійність, але випростується повний веселої віри. Бо він робить відкриття, що союзи підприємців непереможні тільки для марксистів, котрі признають економічну конечність а заперечують свободну волю. Нам треба тільки визнати цю свободну волю, так ми раз-два дамо собі раду з союзами підприємців; тоді затратять „нечувано сильні средства нового февдалізму“ свою непоборимість.

Те, чого не могло вдіяти обурення мас, може зробити признання свободної волі одиниці, може „особистість“. На це вказує „практична реальна політика“.

Так каже Навман:

„Маркс не хотів нічого знати про свободну волю, бо все брав яко природно необхідну конечність. Так що найменше звучить його теорія. Яко одиниця був він справді особою сильної волі і збуджував енергію. Нині бачимо серед соціальної демократії певного рода мандрівку від природної науки до науки волі*), а з цим до основної науки всіх ліберальних рухів. Едвард Бернштайн говорить про це найясніше, бо каже, що треба знов сісти у ніг Канта. Також в анархістичних і напів анархістичних відтінках соціальної демократії знаходимо цей перехід від віри в сліпо правлячу долю до погляду, що воля направляє події так або инакше. Цей зворот до науки про волю є наслідком факту зміцнення панування індустрії. Помічають, що вона сама не впаде, а піде на уступки тільки виключно сильним актам волі.“

Ті, що доперва тепер це помічають — прихильники мирного вrostання в соціалізм. Ми марксісти напpавду не потребуємо такого пізнання. Для ревізіоністів, як також для їх анархістичних і національно соціалістичних паростків є це небувале відкриття. Але вони є пчолами, вміють лизати медок з кожної квітки і через це в цьому відкриттю бачать опрокинення Марксових поглядів так само, як їх ліберальні, національно соціальні, анархістичні і напів анархістичні братчики по вірі. Вони всі обвинувачують Маркса, що він знав тільки „сліпо ділаючий“, „автоматичний“ економічний розвиток, а про людську волю не знав нічого. А власне те, щоби сотворити цю волю, є нашим головним завданням.

Так вчить не тільки Навман* але й **Фрідеберг**, так вчать всі ті елементи, які серед соціальної демократії

*) Тут треба розуміти слово воля не в значінню свободи, а в значінню бажання. В такому значінню буду вживати цього слова на протязі цілої книжки, іменуючи його раз воля, а раз бажання. Перекладчик.

хитаються між Навманом і Фрідебергом, як ось Айснер, Мавренбрехер, та такі теоретики ревізіонізму як **Туган-Барановський**.

Останній так каже:

„Автор ‚Капіталу‘ перецінював значіння елементарної сторони історичного процесу і не зрозумів великаньської творчої ролі **живої людської особистості** в цій процесі.“ („Der moderne Sozialismus“ стор. 91).

Це все доводить дуже ясно, що теорія мирного „вростання“ в соціалізм має велику діру, яку треба заткати великанською творчою ролею живої людської особистості і її свobodною волею. Але ця свobodна воля, що має доповнити вріст, означає на ділі понехтування теорії вростання. Бо коли Навман має рацію, що воля є свobodною і „направляє події так або інакше“, тоді може вона також „так або інакше“ направляти економічний розвій, а тоді ніяк не можна зрозуміти, яку запоруку маємо ми для того, щоби справді вросли в соціалізм. Врешті-решт по цій теорії волі є взагалі неможливо пізнати напряду розвитку суспільства, і взагалі є неможливе наукове пізнання суспільства.

4. Економічний розвій і воля.

Ревізіоністи, заперечуючи повищі висновки, скажуть, що в Маркса виступає ще більша суперечність, бо він, яко думаючий вчений, очікує всього від коначного економічного розвитку, який йде автоматично вперед, а сам яко революційний борець розвиває волю в найсильніший спосіб і все відкликується до волі пролетаріату. Це є непоборима суперечність в теорії і практиці Карла Маркса, — так кажуть всі вкупі: ревізіоністи, анархісти і ліберали.

На ділі ж не можна знайти в Маркса такої суперечности. Ця мнима суперечність є тільки плодом баламуцтва його критиків — незлічимого баламуцтва, яке все і все повторяється. Це баламуцтво полягає

на ставленню на рівні волі і свободної волі. Маркс ніколи не заперечував значіння волі і „великанської ролі людської особистости“ в суспільстві, він тільки заперечував свободу волі, що означає зовсім щось відмінного. Це вже було пояснюване багато разів, тому не треба розбирати його ось тут наново.

Відтак це замішання полягає на дивовижному уявлінню, що то є економія, а що економічний розвій. Всі ці вчені панове думають, що тому, що економічний розвиток відбувається після певних законів, то він йде автоматично сам про себе, без перенятої волею людської особистости, так, що людська воля виступає **попри** економію і понад економією яко особний елемент, який доповняє економію і робить те, що спричинені економією річи дадуться „направити так або инакше“. Такий погляд є можливий в тих мізках, які уявляють собі економію зовсім схолястично, які черпали свої тямки тільки з книжок і лише тільки в думках вививають ними сюди й туди, не здобуваючи ані найменшого живого пізнання дійсного економічного процесу. В цьому пролетарі в кожному разі стоять вище від них і тому вони розуміють цей процес та його історичну роль краще, як Мавренбрехер та Айснер, краще ніж буржуазні теоретики, для котрих є чужою економічна практика, але також краще як буржуазні практики, для котрих є чужим теоретичний інтерес, є чужою охота знати більше понад те, кільки їм треба знати для повного осягнення своїх зисків.

Ціла економічна теорія стає порожньою балачкою для кожного, хто не виходить з того пізнання, що розгоновою силою кожного економічного діла є людська **воля**. Звичайно не **свобідна** воля, не хотіння само про себе, а тільки **означене** хотіння. Це є кінець-кінцем **воля жити**, що лежить в основі всякої економії, а навіть приходить разом із життям тих організмів, які самі рухаються і обдаровані пізнанням. Кожда форма бажання зводиться в останній лінії до бажання жити.

Які особливі форми прибере воля організму жити в кожному особливому випадкові, це залежить від особливих умовин його життя, — беручи слово умовини в ширшій значінню, що обіймає не тільки засоби для піддержання організму, але й також загроження і перепони. Умовини існування означають характер його хотіння, форми його ділання і їх успіх.

Це пізнання творить вихідну точку матеріялістичного розуміння історії. Але так, як дуже просто поясняється в цей спосіб обставини, які заходять в житті простих організмів, о стільки більше поодиноких звенів життєвого ланцюга всуваються між звичайне бажання жити а ріжноманітні форми, які може прибрати бажання організму на вищих ступнях життя.

Не є моїм завданням розводитися ось тут над цим питанням ширше. Але все ж позвольте мені сказати декілька слів про це.

Житєві обставини якого-небудь організму є двоякого роду. Одні такі, що все повторяються і в бігу кількох поколінь не змінюються. Доцільно пристосовленне бажання в таких обставинах стає з часом звичкою, яка одідичується і через природний добір зміцнюється; таке бажання стає відтак інстинктом, гоним, котрому, зрештою, індівід слідує при всяких обставинах навіть при надзвичайних умовах тоді, коли послух цьому гоніві не сприяє життю індівіда та його збереженню, а навпаки шкодить а може й доводить до смерті. Та помимо того всього і тут первістною причиною цього бажання (волі) є воля до життя.

Попри житєві обставини, які все повторюються в один і той самий спосіб, є й такі, які виступають тільки деколи або в мінливій формі. Тут інстинкт мовчить, тут залежить вдержання життя в суті річи від спромоги пізнання від того, чи організм має спромогу розізнатися в данному положенні і чи зможе пристособити до нього своє поступовання. Чим серед більше мінливих житєвих обставин живе певний рід звіра, тим більше розвивається його інтелігенція, почасти

через це, що органи його інтелігенції частіше працюють і виправляються, а почасти через те, що індивіди зі слабшою інтелігенцією вимирають скорше.

Нарешті у людини стає інтелігенція такою великою, що вона дістає змогу витворювати для себе штучні органи, зброю і знаряддя, щоби при їх допомозі краще вдержуватися при даних житєвих обставинах. Та рівночасно вона витворює цим самим для себе зовсім нові житєві обставини, до яких своєю дорогою мусить приспособитися. Таким чином розвиток техніки, яко вислід високої інтелігенції, є рівночасно підганячом дальшого розвитку інтелігенції.

Розвиток техніки також є наслідком бажання жити, але цей розвиток доводить рівночасно до значної видозміни цього бажання. Звір хоче жити так, як він жив досі. Він більше не хоче. Винахід нової зброї, чи нового приладу, несе з собою можливість кращого життя, несе можливість збільшення скількості поживи, більше дармування, більше забезпечення, а вкінці вдовольє такі потреби, яких осібник не знав досі. Чим більше розвивається техніка, тим більше воля до життя стає бажанням краще жити.

Це бажання є ознакою культурних людей.

Але техніка змінює не тільки відносини людини до природи, а також і відношення людини до людини.

Людина належить до товариських звірів, до тих, яким житєві умови не дозволяють жити відосібно, лише все в товаристві. Тут воля жити прибирає форми бажання жити з членами товариства і для них. Розвиток техніки, таксамо як змінює інші житєві обставини, так же само змінює і умовини товариського співжиття і товариського співділання. Перш за все через те, що техніка дає людині такі органи, які існують осібно від його тіла. Природні знаряддя і зброя, як от нігті, зуби, роги і т. п. є такі самі (в цьому самому полі і віці) у всіх осібників. Зате штучні прилади і зброя можуть бути в посіданню одного чоло-

віка, а другі можуть їх не мати. Ці люде, котрі є в посіданню тих приладів і зброї, живуть під іншими умовинами життя чим ці, котрі цих річей не мають. Так творяться різні класи, причім кожда має бажання жити, тільки в інших формах.

Приміром, капіталіст не міг би жити серед тих обставин, серед яких він тепер живе, наколи би він не осягав зисків. Його воля жити пре його здобувати зиски, а його воля краще жити спонукує його стреміти до збільшування зисків. Вже це пре його до збільшування свого капіталу; а ще в більший мірі в цьому самому напрямку ділає на нього конкуренційна (випередкова) боротьба, яка завше загрожує йому руїною, як що він не в стані постійно збільшувати свого капіталу. Концентрація (зосередкування) капіталу не є автоматичним процесом, що відбувається без бажання і без свідомости учасника. Вона була би цілком неможлива без енергічного бажання капіталіста бути багатим і усунути з поля боротьби слабших конкурентів. Поза їх бажанням та їх свідомістю лежить тільки той факт, що вислід цього їх бажання і стремління витворює умови соціалістичної продукції. Цього, певно, капіталісти не хочуть. Але цим ще не сказано, що бажання людини і „великанська роля творчої особистости“ виключені з економічного процесу.

Така сама воля жити, яка одушевляє капіталістів, є також і у робітників. Але відповідно до їх відмінних житєвих обставин набирає вона у них інших форм. Не за зисками женуться вони, а стремлять до продажу своєї робочої сили, до високої ціни на неї і до низьких цін на засоби поживи; відти виходить засновання ними споживчих товариств і професійних спілок, їх стремління до законів про охорону праці, звідси, нарешті, попри тенденцію концентрації капіталів друга тенденція, котра характеризується як вростання в соціалізм. Також тут це не означає несвідомого, позбавленого волі процесу, під котрим звичайно розуміють поняття „вростання“.

В суспільнім процесі треба взяти нарешті на увагу ще одну сторону волі жити. Під певними умовами може бажання жити одної одиниці або й суспільства тільки тоді здійснитися, коли воно поборє бажання жити другої одиниці. Хижий звір може жити тільки знищенням другого звіра. Часто вимагає його воля жити усунення товаришів того самого роду, котрі оспорюють його добичу або зменьшують його харч. Це не вимагає знищення другого, але вимагає зломання їх бажання (волі) переважною силою м'язів і нервів перших.

І в людині приходить часто до таких спорів; менше між одиницями, а більше між суспільствами, і то починаючи на засобах для вдержання життя в місцях полювання і риболовства а кінчаючи на ринках виміни і кольоніях. Такі спори кінчаються все або знищенням одної сторони або, і то частіше, зломанням чи згнобленням бажання другого. Це є в кожному випадкові тільки переходовий стан. Але чоловік витворює постійне погноблення волі другого тим, що витворює постійні умови визиску.

Клясові противенства є противенствами бажань (воль). Воля життя у капіталістів має все такі умови, які спонукують їх пригноблювати волю робітників і поневолювати їх собі. Без такого погноблення бажань не було би капіталістичних зисків і капіталісти не могли би існувати. Воля життя у робітників спонукує їх знову до бунту проти бажань капіталістів. Звідси й клясова боротьба.

Бачимо, що бажання, що воля є розгоновою силою економічного процесу. Вона є його початком і вона просякає кождий його прояв. Немає нічого дурнішого, як у волі і в економії видіти два осібні, незалежні від себе чинники. За таким розумінням ховається фетишистський світогляд, який заміняє економію, то-б-то форми суспільного співробітництва та боротьби людей матеріяльними предметами цієї діяльності, то-б-то сировими матеріялами і знаряддями, та уявляє собі,

що так, як чоловік вживає сирівців і приладів, щоби по своїй вподобі витворювати певні предмети, так само „творчий осібник“ своїм свобідним бажанням (свобідною волею) вживає економії, щоби з цього витворювати після своїх потреб певні суспільні обставини „так або інакше“. Тому, що робітник стоїть поза сирівцями і приладами, стоїть над ними, ними орудує, то таксамо — вірить фетишист — чоловік стоїть поза економією і орудує нею після своєї волі. А що сирівці і прилади не мають ані бажань, ані свідомости, то й в економії — вірить фетишист — йде все без бажань і без свідомости — просто автоматично.

Немає смішнішого непорозуміння, чим це.

Економічна конечність не є неприсутністю бажання. Вона впливає з потреби живих істот бажуючих жити і з необхідности вживати таких житєвих умов, які існують в даний час. Економічна необхідність є необхідністю певного означеного бажання.

Пустий є погляд, що признання економічної конечности ослаблює волю; і що в робітниках треба розбуджувати волю біографіями генералів та других мужів з визначною сильною волею і відчитами про свобідну волю. Коли хто людям вмовить, що щось існує, то начебто воно вже існує і начебто вони вже посідають його. Коли хто вірить у свобідну волю, то повинен вже через це одно мати волю і то свобідну! Придивімося ж тільки добре нашим професорам та иншим буржуазним інтелектуалістам, котрі перейшли школу Канта з одного боку а з другого боку школу ідолопоклонства перед сильними волею Гогенцолернів, яку то величезну силу незломної волі набули вони через те!

Коли би не ділала в робітництві первісна основа всіх економічних конечностей — а іменно бажання жити — і коли треба би було її аж штучно викликувати, тоді пусті були би всі наші стремління.

Та цим ще не сказано, що людське бажання не стоїть в ніякому звязкові зі свідомістю і що воно

не підлягає свідомості. Вправді сила волі жити не є залежною від нашої свідомості, але свідомість означає **форми**, які в данім випадку прибирає воля і означає силу, якої вживає воля при певній своїй формі. Ми вже бачили, що попри інстинкт ще й свідомість править волею, і що форми волі є зависимі від того, як і в якому ступневі свідомість пізнала житеві обставини. А що спромога пізнання в різних одиниць є різна, тому їх однакова воля жити при однакових житевих обставинах проявляється нарізно і ці різниці проявлювання волі викликають вражіння, що ці люди діляють по свободній волі так, ніби якісь хотіння особника не зависить від житевих обставин, а зависить від його волі.

Не легендами і фільзофуванням про свободу волі можна впливати на форми волі пролетаріату і на енергію, якої вживає пролетаріят, а поглибленням і поширенням пізнання суспільних відносин.

Воля до життя є тим фактом, від якого ми мусимо виходити і який ми маємо вважати як щось вже згори дане. Форма, яку прибере ця воля, і сила, яку проявить вона, залежить у поодиноких одиниць, кляс, народів і т. д. від пізнання ними даних житевих обставин; ці житеві обставини там, де вони в двох клясах витворюють противні бажання, є рівночасно **умовами боротьби**.

Ми маємо тут до діла тільки з останніми.

Воля, яко охота до боротьби, є залежна: 1. від **зиску з боротьби**, якого сподіється борець; 2. від **почування сили**; 3. від **справжньої сили**.

Чим вища нагорода за боротьбу, тим сильніше бажання, тим більше й скорше зважується, тим енергічніше напружується свої сили, щоби досягнути нагороди. Але це має значіння тільки тоді, коли є переконання, що розпоряджається силою і потрібними способностями для досягнення нагороди. Немає ж віри в самого себе, тоді може бути нагорода за боротьбу навіть дуже приваблива, то вона не викликає волі, а

тільки желання, тільки тугу, яка може бути навіть дуже гаряча, але не викличе діла і практично лишається безвартною.

Почування сили може бути чимсь ще гіршим чим безвартність, наколи воно не ґрунтується на справжнім пізнанню власних сил і сил противника, а покладається тільки на ілюзії. Сила без почування сили є мертвою і не родить волі. Почування сили без справжньої сили може при певних умовах доводити до діл, які заскочуть противника і приголомшують його, ломлять його волю або обезсилюють. Але постійних успіхів без сили не можна досягнути. Підприємства, які узискані були **не** на підставі власної сили, а тільки на обманенню противника мнимою власною силою, мусять упасти скорше чи пізніше, та лишити по собі остільки більший жаль, оскільки величнішим був перший успіх.

Як що приложимо вище сказане до класової боротьби пролетаріату, то стане ясно, які завдання мають ті, котрі беруть в ній участь і помагають їй, та як соціальна демократія ділає на неї. Нашим першим завданням є побільшення сили пролетаріату. Сили ми не можемо побільшити після нашої забаганки. Сила пролетаріату є означена в певнім стані капіталістичного суспільства його економічними обставинами і не дасться довільно побільшити. Але можна піднести ділання існуючої сили в той спосіб, що спинюється її розтрата. Несвідомі процеси в природі є безконечною розтратою сил, як що дивитись на них з точки погляду нашої мети. Природа, власне, не має ніякої мети, до якої вона стреміла би і служила би їй. Свідоме бажання людини назначує процесові мету, показує також дорогу, якою мається досягнути цю мету при найменшій розтраті сил.

Таксамо мається річ з класовою боротьбою пролетаріату. Справді, вже від самого початку класова боротьба відбувається не без свідомості учасників; але їх свідоме бажання охоплює в першій мірі найближчі особисті потреби. Суспільні переміни, які ви-

ходять з цього, лишаються часто непомітними для самих борців. Яко **суспільний** процес, класова боротьба довго лишається несвідомим процесом, а тим самим є вона великою розтратою сил так, як всі несвідомі процеси. Тільки **пізнання** суспільного процесу, його тенденції й мети, спромогло зробити кінець марнуванню сил, згуртувати сили пролетаріату, зібрати їх у великі організації, об'єднані великими цілями, котрі планоно підпорядковують особисті та хвилові виступи довготривалим класовим інтересам, а котрі з свого боку знов таки поставлено на службу загального суспільного розвитку.

Іншими словами, теорія є чинником, який підносить можливий розвиток сил пролетаріату як найбільше, таким чином, що учить, по якому як найдоцільніше вживати даних економічним розвитком сил, і ділає проти їх розтрати.

Теорія підносить не тільки ділаючу силу пролетаріату, вона підносить також в ньому свідомість своєї сили. А це є не менше потрібно.

Ми вже бачили, що волею кермує не тільки свідомість, але також звички і інстинкт. Обставини, які повторялися десятками або й сотками літ, витворюють звички і інстинкти, які ділають ще й тоді, коли вже зникли їх матеріальні причини.

Одна класа могла вже давно ослабнути, хоч передше була пануючою ізза своєї перевисшаючої сили, а иньша класа, та, що була визискуваною попередною і була слабою, стала тепер сильною. Але давна свідомість сили ділає ще довго по обох сторонах доти, аж доки одного разу не прийде до проби, приміром підчас війни, тоді аж виявляється слабина пануючої класи. Тоді визискувана класа одним махом приходить до свідомости своєї сили; настає революція і раптовий переворот.

Так ділають почування давної слабости та віра в непоборимість капіталу в рядах пролетаріату ще довгий час.

Капіталістичний спосіб продукції повстав в таким часі, коли маси пролетаріату безрадно валялися на вулиці, як паразитні, цілком непотрібні суспільству істоти. Капіталіст, котрий закликав його на службу до себе, був „хлібодавцем“, або був „роботодавцем“, як ще й досі кажеться, що не звучить краще від попереднього. Бажання жити гнало пролетаріят продавати себе. Іншої можливості, щоби жити, пролетаріят не бачив, таксамо, як не бачив можливості опертися капіталістові. Однак відношення змінилося поволі. Пролетар із непотрібного жебрака, якому давали заняття тільки як милостиню, став робітничою клясою, з якої живе ціле суспільство, а капіталіст зате став зайвою особою для ходу продукції, як те доказують аж надто добре акційні товариства і трести. Відношення наємної платні з економічної необхідності все більше переміняється у відношення сили, що підпирається владою держави. Пролетар стає найчисленнішою клясою в державі і в армії, на якій спочиває державна влада. У високо індустрійно розвиненій державі, як от в Німеччині та Англії, вже нині мав би пролетаріят таку силу, що міг би здобути державну владу, і вже сьогодні знайшов би такі економічні обставини, що міг би вжити державної влади до усунення капіталістичної господарки і замінення її на товариську.

Але пролетаріатові бракує іменно свідомости своєї сили. Тільки певні верстви мають її, а загал не має. Там, де соціальна демократія може, там робить все, щоби дати цю свідомість. І тут знов робить це дорогою теоретичного освідомлення, — але не тільки цим. Далеко краще від теорії все ділає чин. Власні висліди з боротьби з противником є тим ділом, яким соціалдемократія показує пролетаріатові його силу і цим найкраще підносить в пролетаріаті почування своєї сили. Теорії ж завдячує пролетаріят остільки свої успіхи, що даючи себе вести їй, уможлиблює свідомій зорганізованій частині пролетаріату примінювати максимум своєї сили в кождім догіднім моменті.

Професійний рух із самого початку почали і підсичували скрізь, крім англійського світа, соціальні демократи.

Попри успіхи професійного руху зазначаються особливо успіхи боротьби за парламент і в парламентах, які сильно піднесли почування сили в пролетаріяті. Почування сили пролетаріату піднеслося не тільки матеріальними успіхами, які в цій боротьбі здобули деякі верстви пролетаріату, а головно тим, що бідні, досі застрашені і зневірені народні маси побачили виступаючу силу, яка відважно стала до боротьби зі всіма пануючими чинниками, яка здобуває перемогу за перемогою, а попри це не є вона нічим иньшим, як тільки організацією цих самих бідних.

В цім лежить велика вага маєвого свята, в цім лежить велике значіння виборчої боротьби за виборче право. Не все ця боротьба приносить значніші матеріальні успіхи для пролетаріату; противно, часами ці успіхи не стоять ні в якому відношенню до жертв боротьби; а все таки там, де вона скінчилася перемогою, означає вона величезний зріст ділаючої сили пролетаріату, бо вона підбадьорує почування сили, а за цим силу волі пролетаріату.

Нічого так не бояться наші вороги як зросту цього почування сили. Вони знають, що велитень так довго є небезпечним, як довго він не знає своєї сили. І це почування сили вони хотіли би здавити. Навіть матеріальні уступки, які вони мусять робити пролетаріатові, не такі ненависні для них, як моральні здобутки, як моральні перемоги пролетаріату, бо ці останні підносять самосвідомість. Тому далеко завзятіше борються вони за автократію в фабриці, за владу „пана у власній хаті“, чим проти підвищення заробітку, тому в них страшно заїла ворежнеча проти святкування першого мая загальним киненням праці, тому стремлять вони здавити загальне і рівне виборче право, де тільки можуть, бо цим наочно показується народові, як повільно і невпинно зростає соціалдемократія. Не страх перед

соціалдемократичною більшістю жене капіталістів до таких стремлінь; — коли б тільки це, то вони зовсім спокійно переcheкали би ще кілька виборів. Ні, а страх, що кождоразова виборча перемога соціалдемократії дасть пролетаріатові таке почування сили, а їх ворогів так заголомшить, що пролетаріят зробиться нестримним, і тут лопнуть державні засоби влади та цілковито перевернуться в державі відношення влади.

Через це будьмо приготовані на те, що наша найблища виборча перемога принесе нам наступ на теперішнє виборче право — чим я ще не кажу, що цей наступ вдасться. Цей наступ, противно, може викликати такі бої, які теперішнім володарям можуть принести ще більший і страшніший розгром, чим наші виборчі перемоги.

Правда, наша партія має за собою не тільки перемоги, але й розгроми. Та це тим менше знеохотить нас, чим більше ми при звичаємося підносити наш зір понад місцеву і хвилову обмеженність та слідити за нашим рухом в цілій його сумі у всіх народів протягом двох поколінь. Тоді стане нам перед очима невпинний і дуже скорий розвиток всього пролетаріату по мимі його поодиноким, дуже тяжким розгромам так ясно, що ніщо не спроможе ослабити нашої надії на перемогу.

А чим більше ми пробуємо розглянути наші поодинокі бої в залежності до загального суспільного розвитку, то тим ясніше і сильніше стає нам перед очима кінцева мета нашого стремління, а іменно зволення робочої кляси, а цим самим цілої людскости від всякого клясового поневолення, тим більше шляхотною стає наша дрібна робота, яку накладає пролетаріатові безпереривно і необхідно бажання життя, тим більше напружується через велич нагороди за боротьбу воля пролетаріату аж до революційної пристрасти, яка не є бездумним розгорячкуванням несподіванки, а овочом яснотного пізнання.

Це є спосіб, яким досі впливала соціяльна демократія на бажання пролетаріату, і цим способом здобула вона такі блискучі успіхи, що не має причини міняти цю методу на яку-будь иньшу.

5. Ані революція ані законність за всяку ціну.

З одного боку закидують нам, марксістам, що ми виключаємо волю з політики і робимо її автоматичним процесом. З другого боку закидають нам щось зовсім противного, іменно, що наші бажання ставляємо вище, чим пізнання дійсности. Пізнання вказує на неможливість революції, а ми прямо з чутевого фанатизму держимося ідеї революції і прямо ошоломлюємося нею. Ми стремимо до політичної революції за всяку ціну, тільки ізза самої революції, хоч могли би на даних законних підставах далеко скорше дійти до мети.

Між иньшим пробують поставити мене проти Фрідріха Енгельса, котрий, як кажуть, також відчував колись дуже революційно, а зараз перед самою смертю порозумніщав і пізнав та признав нісенітність свого революційного погляду.

Це правда, що Енгельс 1895 р. в своїй предмові до Марксової праці „Клясова боротьба у Франції“ вказав на те, як змінилися умови революційної боротьби супроти 1848 р. Ми мусіли би мати великі маси за собою, щоби побідити, і ці маси мусіли би „розуміти, що діяти“, а ми „революціонери“ досягли би свого скорше законним шляхом, чим незаконною дорогою перевороту. Треба мати в тямці, що Енгельс, пишучи це, думав про тодішню хвилову ситуацію. Хто хоче знати, як розуміти Енгельсові вискази з цього часу, той мусить порівняти їх з його листами, на які я вказав недавно в „Neue Zeit“ (XXVII, I, ст. 7). З них видно, як він енергічно боронився проти підозріння, що він є „миролюбним обожателем законности за всяку ціну“. Я так писав в згаданих місцях „Neue Zeit“:

Передмова до Марксової „Клясової боротьби у Франції“ має дату 6. березня 1895 р. Кілька тижнів по цім появилася книжка на книгарському ринку. Я просив Енгельса, щоби він дозволив мені видрукувати передмову книжки в „Neue Zeit“ ще перед її появою.

На те Енгельс відповів мені 25. березня: „Я відповів сейчас на Твою телеграму: „З приємністю“. На відбитках для коректи пересилаю текст під заголовком: „Клясові боротьби у Франції 1848—50 р.“ Ф. Е. Що зміст складається з перепечатки моїх старих статей з журналу „N. Rh. Z.“ (Neue Rheinische Zeitung), про це я сказав в тексті. Мій текст потерпів дещо під впливом страху наших берлінських приятелів перед законопроектом про „переворотів заміри“, страху, з яким я при цих обставиних мусів числитися.

Щоби це зрозуміти, треба нагадати собі, що законопроект про „переворотів заміри“ мав на меті загострити існуючі вже закони для утруднення соціалістичної пропаганди і що цей законопроект предложений був німецькому парляментові 5. грудня 1894, а 14. січня вже був переданий парляментарній комісії, де над ним радили до 25. цвітня. Як раз в цім часі Енгельс писав свою передмову.

Як поважно Енгельс розумів цю ситуацію, показує дальше місце того ж листа:

„Я безумовно певний, що в Австрії наступить виборча реформа, яка запевнить нам місце в парляменті, хиба що наступив би несподівано загальний реакційний період. В Берліні, здається, працюють в цім напрямі всіма силами, тільки на жаль там самі не знають сьогодні, чого вони схочуть завтра“.

Вже перед цим, ще 3. січня, безпосередно перед написанням передмови, писав мені Енгельс так:

„Ви будете мати, як мені видається, дуже оживлений рік в Німеччині. Як що пан Келлер і надалі буде поступати в тому ж дусі, то не є виключені: конфлікт, розв'язання парляменту, державний заговор. Розуміється, обійдеться і з меньшим. Юнкри вдоволи-

лися би побільшеними подарками, але щоби дістати їх, будуть апелювати до відомих примх жадоби особистої влади, відтак уступлять їм до певної степені, потім вийдуть у гру чинники опору, а тут і припадок, себто непередвиджене, необчислене, небажане. Щоби запевнити собі подарки, мусять грозити конфліктом — а підуть один крок даліше, то первісна ціль, подарки, буде побічною річею, тоді корона стане проти парляменту, зігну або зломлю, а потім може бути дуже весело. Я читаю якраз Гардінера: „Personal government of Charles I.“ (Особистий режим Карла I.), де стрічаю подібність ситуації до теперішньої в Німеччині аж до смішності. Ось хоч би аргументи про нетикальність за виступи в парляменті. Коли би Німеччина була романською країною, **то революційний конфлікт був би неминучим**, але так, як каже Жолімаєр (Шорлемер), про ніщо нічого певного не знається“.

Так поважною і багатою на конфлікти вважав Енгельс тодішню ситуацію в той час, коли ревізіоністи казали, ніби то він заповідає, начебто настала і навше забезпечена ера безумовно законного і мирного розвитку і що доба революцій лежить вже позаду нас.

Зрозуміло, що Енгельс, розуміючи тодішню ситуацію, виминав все те, що могли би противники вихіснувати проти партії, але в суті річі він не подався, тільки висловлювався як мога обережно.

Але коли „Vorwärts“, хотючи додатно вплинути на комісійні наради над законопроектом про переворотів заміри, вибрав деякі місця передмови і зложив їх в такий спосіб, що вони викликали таке вражіння, яке після пізніших тверджень ревізіоністів мав на меті сам Енгельс, тоді він запалав злостью на таку роботу. В листі з 1. квітня він пише:

„На превелике диво виджу сьогодні в „Vorwärts“ витяг з моєї передмови, видрукований без мого відома, та так прикроєний, що я виходжу миролюбним обожателем законности „Quand même“ (за всяку ціну). Тим краще для мене, що ціла передмова появиться в

„Neue Zeit“, бо цим затреться це **ганебне вражіння**. Я скажу Лібкнехтові мою думку про це дуже рішучо, а також і тим, хто б вони не були, що підвели його перекручувати мої думки.“

Він не предчував, що незадовго ці його вірні приятелі, котрі в першій мірі повинні були стерегти його думок перед перекрученнями, прийдуть самі до переконання, що ці перекручені думки були його власними думками, і що те, що він вважав ганебним, вони візьмуть за велике діло його життя: що революційний борець покінчив яко миролубивий обожатель законности „за всяку ціну“.

Коли би повище сказане не вистарчало для пояснення Енгельсового становища до революції, то нехай послужить ще його стаття з 1892 в „Neue Zeit“, написана кілька літ перед передмовою до Марксової „Клясової боротьби“ про „Соціалізм в Німеччині“. Він писав:

„Кількож то разів підсували нам буржуа думку, щоби ми при всяких обставинах зреклися революційних средств боротьби і лишилися в законних рамках, тепер, коли впав виїмковий закон, коли привернено загальне право для всіх, також і для соціалістів. На жаль не можемо зробити цієї приємности панам буржуа. Однак це не перешкаджає тому, що **в данну хвилию** не ми є тими, що „ломлять законність“. Противно, ця законність працює якраз для нас і ми були би дурнями, ломаючи її, доки так йде, як досі. Ні, ми питаємося, чи якраз буржуа і їх правительство не зломлять перші закона, щоби роздавити нас насильством? Ми чекаємо на це. А тим часом — „Будь ласка, стріляйте перші, панове буржуа“. Безсумніву, вони **стрілятимуть** перші. Одного гарного ранку втопляться німецькі буржуа і їх правительство, дивлячись із заложеними руками на заливаючий потоп соціалізму; вони будуть шукати ратунку в незаконности і розбою. Що це допоможе? Розбій може здавити маленьку секту в якомусь обмеженому місці; треба щойно винайти

силу, яка спромоглася би знищити поширену в цілій державі партію двох або й трьох мільйонів людей. Контрреволюційна, моментальна перевага може опізнити тріумф соціалізму може на кілька літ, але тільки на те, щоби він відтак був повніший і остаточний.“ (X, I, ст. 583.)

Це місце, таксамо як і попередні листи, треба взяти на увагу, коли хочеться розуміти виводи Енгельсової передмови про законність, при якій ми зростаємо. Але вони ані разу не вказують на зречення ідеї революції.

Правда, вони рішучо відкидають такий погляд, що, мовляв, ми все ставимо на карту революції і що вона повториться прямо по взірцям з 1830 і 1848 р. Але хто ізза цього думав, що мій погляд перечить Енгельсовому, той дуже помиляється. В дійсности ще перед Енгельсовим вступним словом я розвивав подібні погляди, тільки в іншій формі і виншому звязкові.

В 12. річнику „Neue Zeit“ опублікував я в грудні 1893 р. одну статтю про „соціалістичний катехизм“, в якому я також вичерпуючо пояснив питання революції. Там написано:

Ми є революціонерами і то не в такому розумінню, як ось парова машина є революціонеркою. Соціальний переворот, до якого ми стремимо, можна досягнути тільки політичною революцією при помочи політичної влади воюючого пролетаріату. А державною формою, в якій може бути здійснений соціалізм, є республіка, і то в загально прийнятому значінню слова, іменно демократична республіка.

Соціалдемократія є революційною партією, але не є партією, що робить революції. Ми знаємо, що ми можемо досягнути нашу мету тільки шляхом революції, але ми знаємо й те, що таксамо, як не в нашій силі є зробити революцію, не спроможні є й наші противники стримати її. Нам навіть не спадає на думку викликати революцію або приготувляти її. І через це, що не можна штучно зробити революції, не можемо

напевно сказати, в яких умовах вона повстане і які буде мати форми. Ми знаємо, що класова боротьба між буржуазією а пролетаріатом не скінчиться доти, доки пролетаріят не досягне повної політичної влади, якої вживе для заведення соціалістичного ладу. Ми знаємо, що класова боротьба все більше мусить поширюватися і все більше ставати завзятою. Ми знаємо, що пролетаріят що раз то більше зростає, збільшується його моральна і економічна сила, і що його перемога та розгром капіталізму є неминучі; але ми можемо мати тільки дуже сумнівні здогади про те, коли і як прийдуть останні рішучі бої в цій соціалній війні. Це все не є нічим новим...

Тому, що ми нічого не знаємо про рішачі бої соціальної війни, не можемо нічого певного сказати, чи будуть вони кроваві, чи ні, чи фізична сила буде грати в них визначну роль, чи може вирішати її виключно средства економічної, законодавчої і моральної преси.

Зате можна після всякої правдоподібності напевно сказати, що в революційних боях пролетаріату переважатимуть більше на останку названі средства над фізичними, себто не мілітарної натури, чого не було в революційних боротьбах буржуазії.

Ізза одної причини не повинні вирішуватися будучі революційні бої мілітарними средствами. Цею причиною є, — що часто було вже вияснюване, — величезна перевага озброєння теперішньої державної армії над „цивілями“. Ця перевага озброєння робить всякий опір „цивілів“ вже згорі безвиглядним.

Зате розпоряджають революційні верстви кращою зброєю економічного, політичного і морального опору, чим те мало місце в 18 столітті. Одна Росія є винятком під цим оглядом.

Коаліційна свобода, свобода преси, і загальне виборче право (при певних умовах і загальна військова служба) є кращою зброєю в руках пролетаріату модерних держав, чим всяка друга тих клас, які робили

буржуазні революції. Ці уладження кидають на відносини влади поодиноких партій і кляс і на духа, яким вони живуть, таке світло, якого бракувало в часах абсолютизму.

Тоді напомацки ходили пануючі кляси і революціонери. Тому, що всякий опозиційний відрух був неможливий, то ані правительство, ані революціонери не могли знати своїх сил. Кожда з обох сторін була виставлена на небезпеку перецінювання себе, доки не поміряла своїх сил в боротьбі з противником, або недоцінювання себе, скоро раз була побідженою. Це є одна з найважливіших причин, чому на часи революційної буржуазії припадає так багато повстань, які одним махом були здавлені, і так багато правлінь, які одним махом були повалювані. Звідси то йде та скоро послідовність революцій і контрреволюцій.

Зовсім відмінно мається річ сьогодні, — хоч би в краях з деякими демократичними уладженнями. Ці уладження називано кляпою безпеченства для суспільства. Коли хтось хоче цим сказати, що пролетаріят в демократії перестане бути революційним, що він вдоволиться публичним висловлюванням своїх обурень і болів та зречеться політичної і соціальної революції, — то дуже помиляється. Демократія не може усунути клясових противенств капіталістичного суспільства і не може спинити остаточного висліду, себто перевороту цього суспільства. Але одно вона може: вона не може охоронити перед революцією, але може охоронити перед передчасною, безвиглядною революційною пробою і може зробити деякі революційні повстання злишними. Вона дає спромогу з'ясування сил поодиноких партій і кляс; вона не усуває клясових противенств і не пересуває їх остаточної мети, але вона дає спромогу пізнання зростаючим клясам не братися розв'язувати свого завдання, до якого вони ще не доросли, і вказує пануючим клясам на те, щоби вони не відказувалися робити уступок тоді, коли вони вже не мають сили спротивлятися цим уступкам. На-

пряму розвитку демократія не змінє, але зате цей розвиток стається постійним і спокійним. Побіди пролетаріату в державах з деякими демократичними уладженнями не є такі яскраві, як побіди буржуазії в її революційним часі, але зате й розгроми не є дуже чорні. Від часу розбудження сучасного соціалдемократичного робітничого руху в шістьдесятих роках 19. ст. пережив європейський пролетаріат тільки один великий розгром, а іменню підчас парижської комуни в 1871 р. Тоді боліла Франція ще наслідками цісарства, яке не допускало народу до ніяких демократичних уладжень, французський пролетаріат тільки в малій частині прийшов був до свідомости і повстання було прямо вимушене на ньому.

Демократично-пролетарська метода боротьби видається більше нудною від революційного часу буржуазії; вона є менше драматична і не така яскрава, але зате вимагає далеко менше жертв. Це може бути байдужим якому-будь красномовному літератові, що працює в соціалізмі, щоби винаходити для себе інтересний спорт і інтересну матерію, але це не може бути байдужим для тих, хто веде цю боротьбу.*)

Так звані мирні методи клясової боротьби, які обмежуються невоєнними средствами — парламентаризм, страйки, демонстрації, преса і иньші, мають тим більші вигляди на горожанство в кождім краю, чим більш поглиблені демократичні уладження і чим більше населення має зрозуміння своїх політичних та економічних відносин і вміє гамувати себе.

*) Буржуазні революції 18-го століття зриваються від успіху до успіху, їх драматична яскравість переганяє себе, люди й річі видаються убрані в огняні брилянти, екстаза є духом дня, але вони є нетрєвали, скоро добігають до вершин, а відтак довго прохмелюється суспільство, заки відтак тверезо присвоїть собі висліди своїх зривів і стремлінь. Затє пролетарські революції... критикують себе заєдно і т. д. (Маркс, 18. брумера, ст. 4.) При порівнуванні буржуазних революцій з пролетарськими Маркс не міг брати ще тоді в 1852 р. під увагу впливу демократичних уладжень на них.

З двох противників при однакових умовах той задержить зимну кров, котрий чується сильнішим. Хто ж, навпаки, не має віри в себе, ані в свою справу, той дуже легко тратить зрівноваження і погамовання себе.

У всіх країнах з модерною культурою є власне пролетаріят тою клясою, яка найбільше має віри в себе і в свою справу. Для цього вона не потребує піддаватися ілюзіям. Їй треба тільки розглянути історію останнього покоління, щоби переконатися, як вона всюди безпереривно поступає вперед; і їй треба тільки приглянутися сьогоднішньому розвитку, щоби набрати переконання, що її перемога є неминучою. Через це не можна сподіватися, щоби пролетаріят в одному з країв, в яким він поступив вище, легко стратив спокій і погамовання себе та розпочав політику карколомних пригод. Тим менше можна сподіватися цього, чим більшими рівночасно є освіта і пізнання робітничої класи і чим більше демократична держава.

Зате не можна приписувати такої певности себе пануючим класам. Вони відчують і бачуть, що з дня на день стають слабшими, вони стають чим раз то більше нервовими і застрашеними, а відси і непочитальними. Чим раз то більше і більше попадають вони в таке розположення, з якого треба все сподіватися, що ось-ось дістануть напад скаженини і кинуться в сліпій бісноті на противника, щоби прибити його, не оглядаючись на всі рани, які вони цим завдадуть цілому суспільству і собі самим, і не дивлячись на ці всі незлічимі спустошення, які нанесуть йому в своїй непочитальности.

З політичного положення пролетаріату можна сподіватися, що він так довго, як тільки можливо, буде обходитися згаданими „законними“ методами. Небезпека перехрещення цього стремління лежить, розуміється, в нервовім настрою пануючих клас.

Державні мужі пануючих клас бажать того, щоби такий напад шалу обхопив не тільки пануючі класи, але й цілу індиферентну масу ще перед тим,

заки соціалдемократія буде такою сильною, щоби могла опертися їм. Це дає їм одинокий вигляд на відсунення побіди соціальної демократії хоч на кільканадцять літ. Правда, це є газардова гра, бо коли буржуазії в такому нападові шалу не вдасться побідити пролетаріату, тоді ще скорше зломиться буржуазія, а соціальна демократія буде тріюмфувати раніше. Але політики пануючих клас є в більшості в таким настрою, який їм каже, що для них немає иньшого виходу, як тільки поставити все на одну карту. Вони зі страху перед революцією хочуть спровокувати горожанську війну.

Зате соціальна демократія немає ніякої причини вести розпучливу політику. Вона має причини старатися про те, щоби напад скаженини пануючих, коли він є неминучий, відсунути як мога на пізніший час, а що найменше до такого часу, коли вже пролетаріат буде настільки сильний, що зміг би без великого труду побороти і звязати шаленого і щоби це вже був останний напад, та обійшовся без багатьох жертв.

Через те вона мусить уникати і навіть поборювати все те, що безцільно провокує пануючі класи, що дало би державним мужам заціпку пігнати буржуазію і її приклонників до соціалістожерної скаженини. Коли ми заявляємо, що революцій не можна робити, коли ми вважаємо нерозумним, а навіть шкідливим викликувати революції, і коли ми відповідно до цього поступаємо, то ми не робимо цього ізза німецьких прокураторів, а в інтересі борючогося пролетаріату. І німецька соціальна демократія одностайно згоджується на це разом зі всіма її братніми партіями. Завдяки цьому не вдалося досі державним мужам пануючих клас так виступити проти пролетаріату, як би цього вони як найрадше хотіли.

Хоч вплив соціальної демократії є відносно ще малий, то все ж він в сучасних державах є такий могучий, що буржуазні політики не можуть з нею робити, що їм забагнеться. Дрібні охоронні средства і шикани не допоможуть їм нічого; цим викликають

тільки огірчення у діткнених, без того, щоби їх відстрашити або зломати їх боєву спосібність. Всяка ж спроба перевести якесь різко охоронне средство, яке би зробило пролетаріят неспосібним до боротьби, грозить викликанням горожанської війни, яка в кождім випадку, як би вона й не випала, принесла би страшенне знищення. Це знає сьогодні кождий середньої міри оглядний чоловік. І хоч як буржуазні політики мали би причину бажати, щоби соціалдемократію поставити перед спробою сили, якої вона сьогодні може ще не видержала би, та буржуазні підприємці не хочуть чути про такий експерімент, який їх може знищити, а що найменше не хочуть його доти, доки вони ще тверезі, доки ще не обхопив їх напад шалу. Бо по цім буржуа спосібний до всього, і чим більший страх у нього, тим більша в нього жадоба крови.

Інтереси пролетаріату сьогодні вимагають безумовно більше, чим коли-небудь, оминати все, що без потреби провокувало би пануючі класи до напрасної політики. І відповідно до цього поступає соціалдемократія.

Але є один напрям, який називає себе пролетарським і соціально-революційним. Він попри поборювання соціальної демократії ставить собі за завдання спровокувати нагальну політику. Те, за чим тужать державні мужі пануючих класів, бо це одно ще спромогло би припинити побідний розгін пролетаріату, є головною роботою цього напрямку, чим, очевидно, зискують собі прихильність Путкамера і його компанії. Приклонники цього напрямку не стараються **ослабити** буржуазію, а тільки **привести її до ошаління**.

Упадок париської комуні 1871 р. є, як вже вище було сказано, останньою великою невдачою пролетаріату. Від тоді, завдяки своїй вище описаній методі, в більшості країв пролетаріят іде в гору, хоч може повільніше, чим ми собі бажаємо, але зате певніше, чим коли-небудь давно йшов революційний рух.

Лише в поодиноких випадках від 1871 р. потерпів пролетарський рух більші невдачі. В кождім з цих

випадків винувниками були ті одиниці, котрі вживали так званих в теперішній мові **анархістичних** средств; люди, котрі признають тактику більшости анархістів, так звану „тактику діла“. Треба тільки пригадати собі ту шкоду, яку потерпів інтернаціонал, а головню революційне повстання в Іспанії 1873 р. Пять літ по цім піднісся загальний напад скажености по замахох Гедля і Нобілінга. Не було би їх, не вдалося би було Бісмаркові переперти так званого закону проти соціалістів. Певно не примінювався би був цей закон так строго, як це мало місце в перших роках його існування, було би заощадилося німецькому пролетаріятові багато жертв і його розвиток не був би був припинений ані на одну хвилину.

Найблищою невдачою робітничого руху є 1884 р. в Австрії внаслідок лайдацтв і звірств Кемерера і Стельмахера та компанії. Сильно розвинений соціалістичний рух вбито одним махом без сліду опору, вбито не урядом, а загальною ненавистю населення, яке всю вину за анархістичні діла приписувало соціалістам.

Слідуюча невдача наступила в Америці в 1886 р. Там розвивався робітничий рух дуже скоро і сильно. Так скоро там розвивався соціалістичний рух, що думалось цей рух пережене дуже скоро європейський і стане його провідником. На весну 1886 р. робітнича кляса готувалася здобути вісьмогодинний день праці. Робітничі організації зростали до кольосальних розмірів. Страйк ішов по страйкові. Веселе одушевлення панувало в робітничих рядах, а соціалісти всюди були першими, всюди найпильнішими і почали були здобувати провід цілого руху.

Аж тут лучився в однім із багатьох конфліктів, які бувають між робітниками і поліцією, 4. мая в Чикаго атентат, знане всім кинення бомби. Ще до сьогодні ніхто не ствердив, хто кинув її. 11. падолиста повішені за цей випадок анархісти і засуджені на довгі літа товариші були тільки жертвами юридичного морду.

Але діло зовсім відповідало тактиці, яку проповідують анархісти. Воно викликало озлоблення всієї буржуазії Америки, ввело замішання між робітників і здискредитувало соціалдемократію, якої не вміють або не хочуть відрізнити від анархістів. Боротьба за вісьмогодинний день праці скінчилася невдачою, робітничий рух підупав зовсім, а соціалдемократія втратила своє значіння. Тільки дуже поволеньки починає вона підноситися в Злучених Державах Америки.

Поодинокі більші невдачі робітничого руху від двайцятьох літ спричинені були все або анархістами або такими подіями, які відповідали їх тактиці. Соціалістичний закон в Німеччині, виїмкові стани в Австрії, юридичні морди в Чикаго, все це є плоди анархістичної роботи . . .

Вигляди на те, щоби анархізм знов міг де-небудь захопити народні маси, є сьогодні менші, чим коли-небудь.

Дві причини сприяли тому, що маси були приступні для анархізму. Одною було те, що маси були замало самосвідомі, а другою безнадійність, власне видима неможливість, досягнути політичним шляхом якого-будь поліпшення.

В першій половині вісімдесятих років 19. століття, коли австрійські і американські робітники масово давалися ловити на анархістичні кличі, бачимо тут і там великий зріст робітничого руху — при чому одночасно майже не було провідників. Робітничі кадри складаються із самих рекрутів без знання, без досвіду і без офіцерів. До цього ще прилучується позірنا неможливість потрясти панування капіталізму шляхом політичної боротьби. В Америці робітники не мають надії дати собі раду з державною корупцією при помочі політичної акції.*)

*) В однім з останніх чисел нашого американського братнього органу „Vorwärts“ знаходимо звіт з бесіди недавно увільненого з в'язниці Міхаеля Шваба, котрий був також жертвою афери з бомбою 1886 р. Він признає, що анархістична

Сьогодні є воно всюди вже інакше і лише в Австрії була ще одна причина, яка сприяла анархізмові: **маси стратили були довіря до соціальної демократії.** Коли соціалістичний закон вбив політичні і економічні засоби — організацію і пресу — німецького пролетаріату, в той час зуміли анархісти доказати австрійським робітникам, що соціальна демократія зложила свою зброю і відказалася від своїх революційних засад. Австрійські соціалдемократи оборонили німецьких товаришів і цим не зрегабілізували їх, а тільки здискредитували себе самих. А ще до цього державний прокуратор, граф Лямецан, допоміг анархістам, — а вони були йому миліші, — цим, що погірдливо назвав соціалдемократію „революціонерами в шляфроку“.

Ще сьогодні анархісти стараються доказати робітникам, що соціалдемократія є революціонерами в шляфроку. Але зараз вони не мають успіху. І коли би в Німеччині анархісти прийшли до якого-такого значіння, то це могло би статися не ізза агітації „независимих“, а тільки або через зріст пануючих кляс, який викликав би брак віри в самих себе серед робітничої кляси, або через деякі вислови серед нас самих, які викликували би вражіння, що ми хочемо відсахнутися від наших революційних засад. Чим

тактика є шкідлива і глупа. Рівночасно він пояснює, по якому міг анархізм поширитися в Чикаго в вісімдесятих роках: „Анархістична тактика знайшла для себе пригожий ґрунт в Чикаго від тоді, коли один суддя рішив, що супроти комуністів дозволяється фальшувати виборчі картки. Багато із вас пригадає собі ті вибори, які другим наворотом покликали пана Франка Штаубера до міської ради. Двох виборчих суддів безлічно сфальшували виборчий вислід. Це було доказано присягою поліцаїв і других свідків, як також довго зволіканою кінцевою розправою і сухим признанням до вини самих обжалованих. А суддя увільнив фальшивників! Обурення між робітниками було дуже велике і ніхто з них не хотів чути про методи, яких передше придержувалися. Від тоді ми навчилися, що в політиці не можна руководитися тільки розбурханим чуттям.“

більше були би ми „уміркованими“, тим більше до-
ливали би ми води на анархістичний млин, і цим дали
би ми цьому рухові спромогу розвинути на місце циві-
лізованих найбільше брутальні форми боротьби. Можна
сказати, що сьогодні тільки один момент міг би при-
чинитися до того, що пролетарські маси лишили би
„мирні“ методи боротьби, а іменно: недовіря в рево-
люційний характер нашої партії. Ми могли би під-
копати мирний розвиток тільки занадто великою
мирністю.

Не треба ж доказувати, яке нещастя вийшло би
від такого збочення.

Ворогування пануючих цим не зменшилося би і
приятелів не прибуло би. Ми внесли би тільки замі-
шання в наші ряди, слабодухи стали би ще слабшими,
а різких духом відтрутили би ми від себе.

Великою підоймою наших успіхів є революційний
ентузіазм. Нам потрібно його в будучности більше,
чим досі, бо найтяжше стоїть ще перед нами, а не за
нами. Тим погубніше є всяке ділання, чим більше
воно ослаблює цю підойму.

Нинішня ситуація є тим небезпечною, що ми дуже
легко можемо виглядати більше „уміркованими“, як
ми справді є. Чим сильнішими ми стаємо, тим більше
висуваються наперед практичні завдання, тим більше
мусить виходити наша агітація поза межі індустріального
пролетаріату, тим більше мусимо стерегтися перед не-
потрібними провокаціями, або пустими погрозами.
Дуже тяжко при цьому всьому задержати правдиву
міру, щоби і теперішньому часові відповісти правильно
та вірно і щоби не згубити зперед очей будучности,
щоби відповісти світоглядіві дрібної буржуазії і не
схибити з пролетарських принципів, щоби виминути
можливо кожде визнання, а при цьому лишити в за-
гальній свідомості те, що ми є партія боротьби,
невблаганої боротьби проти цілого теперішнього суспіль-
ного ладу.

Так я говорив в статтях з 1893 року. І тут знов знаходимо пророцтво, яке сповнилося. Чого я в 1893 р. побоювався, те сталося кілька літ пізніше. У Франції частина наших партійних товаришів перейшла до правління. Маса мають вражіння, що соціальна демократія відсахнулася від своїх революційних принципів, вони втратили довіру до партії — і в великій мірі втопилися у відламку анархізму, в **синдикалізмі**, який таксамо як старий анархізм веде пропаганду чину, а тим самим не зміцнює пролетаріату а, противно, не потрібно застрашує буржуазію, дразнить її до бісоватости і до невчасних спроб сили, до яких ще не доріс пролетаріат при даних обставинах.

Власне революційні марксісти є тими, що поборюють у Франції ці шкідливі тенденції як найзавзятіше. Вони поборюють таксамо завзято синдикалізм, як і міністеріялізм, бо вважають один таксамо шкідливим, як і другий.

Революційні марксісти стоять сьогодні ще при тому самому погляді, який заступав я і Енгельс у вище наведених статтях з 1892 і 1895 р.

Ми не є ані мужами законности за всяку ціну, ані революціонерами за всяку ціну. Ми знаємо, що ми історичних ситуацій не створимо після нашої впадоби, а. зате мусимо приспособлювати до них нашу тактику.

В початках дев'яťдесятих років 19 ст., я признав, що спокійний дальший розвиток пролетарських організацій і пролетарської класової боротьби шляхом даної державної підстави заведе пролетаріат як найдальше в тодішній ситуації. І ніхто не буде посуджувати мене за те, що я хочу впоїтися революцією і радикалізмом тоді, коли я, приглядаючись нинішній ситуації, скажу, що обставини від початку дев'яťдесятих років цілковито змінилися, і що ми маємо повну причину думати, що ми тепер вступаємо в добу боротьби за державні улаждєння, за державну владу, боротьби, яка з мінливою різнородністю може тягнутися десятками літ,

якої форми і довжина не може бути предвидженою, але яка після всякої правдоподібності вже в недалекім часі доведе до пересунення влади в хосен пролетаріату або навіть до його виключного панування в західній Європі.

На причини, які ведуть до такого погляду, вкажу в дальших рядках.

6. Зріст революційних елементів.

Ми бачили, що марксісти загально не показалися лихими пророками, як дехто думає, але деякі з них справді помилялися досі в **одній** точці, іменно в означенню часу, в якому очікували великих революційних боїв, великих політичних пересунень влади в хосен пролетаріату.

Які ж познаки вказують тепер на те, що остаточно наближається давно бажаний час, в якому треба полати шлях політичного застою і почати наново веселе життя боротьби і побідних успіхів на шляху до політичної влади?

Енгельс доказав був в тім же самім вступі до Марксової праці „Клясова боротьба“, що великі революційні бої можуть бути зведені в теперішніх відносинах тільки великими масами, котрі є свідомими, чого вони хочуть. Вже проминули ті часи, коли малі меншости несподівано енергічною акцією звалювали правлячу владу і ставили на її місце нову.

Це могло відбуватися в централістичних державах, в яких політичне життя гуртувалось в однім великім городі, а другі малі городи і села не показували ніякого сліду політичного життя або якогось звязку між собою. Кому вдалося обезсилити військо і бюрократію головного города або зискати її для себе, той міг повернути владу в свої руки, перевести її в бажаному змислі.

Сьогодні, в часі залізниць і телеграфів, часописей і зборів та машинових крісів є неможливо якій-будь

меньшости обезсилити військову силу центрального города, наколи воно само не є дезорганізоване. Так-само неможливо є обмежити політичну боротьбу тільки на центральний город, бо політичне життя сталося тепер життям цілого народу.

Такі відносини, що позволяли би на велике пересунення політичної влади в некористь ворожого народів режиму є тільки тоді, коли збігаються разом слідуєчі умови:

1. Цей режим мусить безумовно ставитися ворожо до мас народу.

2. Мусить бути одна велика партія непримиримої опозиції, яка має за собою організовані маси.

3. Ця партія мусить заступати інтереси великої більшости народу і мати його довіря.

4. Довіря до пануючого режиму, до його сили і стійности мусить бути захитане в його власнім інструменті, тобто в бюрократії і війську.

В останніх десятках літ, що найменше в західній Європі, нігде не було, деби отсі всі умови разом були дані. Протягом довгих часів пролетаріят не становив більшости населення, а соціяльна демократія не була найсильнішою партією. Коли ми давніше сподівалися приходу революції, то ми при цьому числили не тільки на пролетаріят, але й на дрібнобуржуазну демократію і на мужиків як на революційну масову партію, яка стояла би за нами. Але буржуазна демократія цілковито не дописала в цьому напрямі. Вона сьогодні в Німеччині навіть не творить опозиційної партії.

З другого боку в великих європейських державах, крім Росії, немає вже цих непевних відносин почавши від 1870 року. Правительства зміцнилися і зискали на силі та певности. Кожде з них зуміло приєднати собі довіря мас свого народу, що нібито воно заступає їхні інтереси.

І так власне в перших десятиліттях зросту постійного і самостійного робітничого руху, себто від шістьдесятих років 19 століття, можливість політичної рево-

люції довший час є чим раз то гіршою, в той час коли пролетаріят чим раз то більше потребує її і сподіється її в дуже близькій часі на взірць попередних сімох десятиліть.

Але помало змінюються відносини в хосен пролетаріяту. Іменно росте **організація пролетаріяту**. Може найкраще це видно в Німеччині. В останніх дванадцяти літах йде цей зріст дуже скоро. Ми бачимо, що організація соціальної демократії зросла до **півмільона** членів, а духово тісно звязана з нею організація професійних спілок зросла до **двох мільонів** членів. Рівночасно росте її **преса**, тобто діло організації, а не приватне підприємство. Політична преса зросла до накладу кругло одного мільона примірників, а професійна преса, переважно тижнева, зросла ще далеко більше.

Це є зорганізована сила працюючої, поневоленої маси, якої не бачила історія досі.

Перевага пануючих кляс над поневоленою клясою полягала що найменше в тому, що пануючі кляси розпоряджали зорганізованими средствами державної влади, підчас коли опанована кляса не мала ніякої організації, а вже найменше мала організацію, яка би охоплювала цілу державу. Правда, не обходилися робочі кляси без організації, але як в старині, так і в середніх віках аж до новіших часів були це або організації поодиноких обмежених **фахів**, або поодиноких обмежених **льокалів**, **цехів** або **комунальні**, а також ярмарочні організації. Іменно, громада могла бути деколи дуже відпорним чинником супроти держави. Бо не треба рівнати держави з громадою в тім розумінню, що одна і друга є організацією того ж самого клясового панування. Громада **може** бути нею, і є навіть дуже часто, але вона може бути також представництвом поневолених в державі, наколи поневолені в державі становлять більшість в громаді і стануть в ній на верху. Найяркіше це видимо в різних століттях в париській

комуні. Ця комуна була часто - густо організацією найнищих клас суспільства.

Але супроти державної влади модерної держави не може самотійно устоятися ніяка поодинокі громада. Проте тим важніше є зорганізувати найрізноманітніші фахи.

Найлучше вдалося це в Німеччині. Не лише в Франції, але й в Англії з її трейдовою унією (ремісничача унія) так професійна як і політична організація є дуже роздроблена. Але як би й не росла пролетарська організація, то вона в нормальних, нереволюційних часах не охопить цілої робітничої класи в державі, а тільки її вибранців, котрі відзначаються певною фаховою, локальною або індивідуальною питоменністю, і котрі стоять вище маси населення. Зате в революційних часах, в яких навіть найслабший чується сильним і охочим до боротьби, залежить притягаюча сила класової організації тільки від поширення класи, інтереси якої заступає вона.

Тут слід замітити, що в Німеччині зарібний пролетаріят сьогодні становить більшість не тільки населення, але й більшість управнених до голосування при виборах.

Точних чисел про склад робітничого населення ще не має досі після перепису з 1907 р., але є зате з 1895 р. Порівнаймо ці числа з числами виборів 1893 р., то побачимо:

1893 р. виносило число управнених до голосування 10 628 292. З другого боку число заробкуючих в 1895 р. виносило 15 506 482 мужчин. Коли відчислимо тих, що не мають 20 літ, а також половину тих, що мають 20—30 літ, то одержимо 10 742 980 як приблизне число мужеських зарібних в виборнім віці. Це число майже рівняється числові управнених до голосування в 1893 р.

З мужеських заробкуючих з правом голосування в рільництві, промислі і торгівлі було (обчислення на той самий лад) 4 172 269 самотійних і 5 590 743 зарібних робітників. Як що зважити, що в самих лише

промислі і торгівлі з 3 144 977 підприємств більше як половина, 1 714 351 були підприємствами з одним робітником-хазяїном, що фактично, в переважаючій більшості підпадають кругові інтересів пролетаріату, тоді не буде пересадою, коли припустимо, що р. 1895 серед управнених до голосування на 3^{1/2} міліони самостійних, котрі заінтересовані в приватній власності на засоби продукції, припадало по-над 6 міліонів пролетарів, інтереси котрих вимагали знесення цієї приватної власності.

Можемо припустити, що в решті верствах населення, якого не багато лишається, є таке саме відношення, як ось, приміром, у „самостійних без звання“, куди входять з одного боку багаті капіталістичні рентарі, а з другого боку бідні інваліди та старі, що дістають пенсію.

В цілому з доходів живучому населенню пролетаріат переважає ще далеко більше, як серед управнених до голосування, бо та кляса людей, котра ще не осягнула управненого до голосування віку, складається головню із зарібного пролетаріату.

І так:

вік	самостійні	зарібні
18—20 літ	42 711	1 335 016
20—30 „	613 045	3 935 592

Зате:

30—40 „	1 319 201	3 111 115
40—50 „	1 368 261	1 489 317
понад 50 „	2 102 814	1 648 085

Взагалі в 1895 році в хліборобстві, промислі і торгівлі було 5 474 046 самостійних, а 13 438 377 робітників і служачих. Коли ж ще від самостійних відтягнемо домашніх робітників і інших за „самостійних“ переодягнених пролетарів, то спокійно можемо сказати, що в 1895 р. було таких, котрі заінтересовані в приватній власності на засоби продукції, ледви троха більше, чим **одна четвертина** населення, коли ж між

цими в числі управнених до голосування їх є ще добра **одна третина**.

Тринайцять літ вперед, тобто в 1882 р. було троха гірше відношення. Порівняймо числа статистики по званню з 1882 р. з виборами з 1881 р. і числім таким самим ладом, як ми те робили в 1895 р., то побачимо:

Управнених до голосування взагалі	Управнених до голосування самостійних	Управнених до голосування робітників
1882 р. 9 090 381	3 947 192	4 744 021
1895 р. 10 628 282	4 172 269	5 590 743
Приріст 1 537 911	225 077	846 722

Число підприємств з одним робітником в 1882 р. є майже таке саме велике, як в 1895 р.: 1877 872. Але число не пролетарських одиниць між самостійними було в 1882 р. напевно вище, чим в 1895 р. Ми можемо приймати, що число заінтересованих в приватній власності на засоби продукції поміж управненими до голосування в 1882 р. було майже таке саме як в 1895 р., себто кругло 3½ мільйона, а пролетарський елемент числить кругло 5 мільйонів. Себто число оборонців приватної власності від 1882 р. до 1895 р. не міняється, а зате число його ворогів поміж управненими до голосування зростає на один мільйон.

Ще більше піднеслося було тоді число соціалістичних виборців, а то з 311 901 на 1 780 989. Правда, число соціалдемократичних голосів в 1881 р. було штучно понижене протисоціалістичними законами.

Від 1895 р. росте капіталістичний розвиток, а з ним зростає пролетаріят. На жаль, статистика з 1907 р. для Німеччині ще не є повна і не можна ось зараз показати цього.

По приблизним обчисленням зросло число мужеських самостійних в рільництві, промислі і торгівлі за час від 1895 до 1907 р. на 33 084, себто дуже мало; зате мужеських зарібних, себто пролетарів, зросло на цілих 2 891 228, себто майже 100 разів.

Пролетарський елемент, що вже в 1895 р. переважав в населенню і між виборцями, досягає тепер велику більшість.

Припустім, що сьогодні процентове відношення управнених до голосування між мужеськими самостійними і робітниками є те саме, що і в 1895 р., то попередна табличка буде виглядати так:

	Управнені до голосування взагалі	Управнені до голосування самостійні	Управнені до голосування робітники
1895 р.	10 628 292	4 172 269	5 590 743
1907 р.	13 352 900	4 202 903	7 275 944
Приріст	2 724 608	30 634	1 685 201

Отже подавляюча частина приросту управнених до голосування припадає на пролетаріят ще в більшій мірі, чим в часі між 1882 р. а 1895 р.

Також числа останнього народнього перепису з 1905 р. є дуже характеристичні за-для індустрійного поступу.

Взагалі міста є більше приступні для політичного життя, для пролетарських організацій і для поширення нашої науки, чим села. Відси то має велике значіння той об'яв, що сільське населення в прирівнанню до міського зменшується.

Як скоро йде ця переміна, то видно з слідуючої таблички.

Під сільським населенням розуміються ті громади, що мають менше, чим 2000 мешканців, а під міським розуміються ті громади, що мають поверх 2000 населення.

Рік	Населення сіл		Населення міст	
	Всього	%	Всього	%
1871	26 219 352	63,9	14 790 798	36,1
1880	26 513 531	58,6	18 720 530	41,4
1890	26 185 241	53,0	23 243 229	47,0
1900	25 734 103	45,7	30 633 075	54,3
1905	25 822 481	42,6	34 818 797	57,4

В часі трийцятьох літ міське населення більше чим подвоїлося, тоді як сільське населення не то процентово, але й абсолютно зменшилося. Тоді як міське населення зросло на 20 мільйонів, то сільське населення зменшилося на пів мільйона. При заснуванні держави створило воно дві третини населення, а сьогодні творить трохи більше чим дві п'ятини.

Поміж поодинокими державами Німеччини ростуть найскорше ті, в котрих найбільше розвинена індустрія. З усього населення цілої Німеччини мали ось стільки населення в процентах:

	1816	1855	1871	1905
Прусія	55,2	59,0	60,1	61,5
Саксонія	4,8	5,6	6,2	7,4
Р а з о м	60,0	64,6	66,3	68,9
Баварія	14,5	12,5	11,8	10,8
Вірттембергія	5,7	4,6	4,4	3,8
Баденщина	4,1	3,7	3,6	3,3
Гесія	2,3	2,2	2,1	2,0
Ельзація і Лютарингія . . .	5,2	4,3	3,8	3,0
Р а з о м	31,8	27,3	25,7	22,9

Область Прусії і Саксонії має разом в 1816 р. 60 процентів всього населення держави, а в 1905 р. вже має майже 70 процентів. Полуднева Німеччина в 1816 р. має більше половини населення цілої держави, а в 1905 р. ледви третину. Область Прусії і Саксонії в 1816 р. має 15 мільйонів населення, а полудневі чотири держави мають 8 мільйонів. В 1905 р. Прусія і Саксонія мають аж 42 мільйони, а останні лише 14 мільйонів. Перші виросли майже три рази, а останні навіть не подвоїли свого населення.

Так ділає економічний розвиток безупинно. Революційний елемент населення, той елемент, що стоїть за знесенням сьогоднішнього державного ладу: при-

ватної власности, зростає на кошті консервативного елемента і бере перевагу в державі.

Але цей революційний елемент є в першій мірі тільки **можливо** революційним, а не на ділі революційним. Цей елемент є тільки областю для рекрутації „революційних борців“, але не всі є такими борцями.

Вони походять у великій частині з дрібної буржуазії і дрібного мужицтва, і через це ці пролетарі носять ще довгий час на собі скаралу свою батьків і вони не почувають себе пролетарями, а все мають надію бути посідачами — ласі посідачі. Вони щадять, щоби закупити кусник землі, або отворити яку дрібну торгівлю, або завести яке дрібне ремесло і мати пару нещасливих учнів та „самостійно“ вести підприємство. Інші вже стратили надію на ці „блага“, або зрозуміли, яка нужда чекає їх з цим ощадженим добром, але не мають ані бажання ані не чуються спосібними вибороти собі кращу долю разом, гуртом, у спілці з своїми товаришами. Вони вірять, що краще вийдуть на цім, коли зрадять своїх товаришів по недолі. Вони є страйколомимами і членами жовтих професійних спілок. Інші вже й зрозуміли потребу поборювання капіталізму, але не чуються певними і сильними, щоби об'явити йому війну. Вони шукають помочі в буржуазних партіях і правительстві.

Навіть між тими, що прийшли до пізнання необхідности пролетарської класової боротьби, є ще багато таких, що не можуть вийти поза обрій теперішнього суспільства і сумніваються в перемозі пролетаріату або попадають в роспуку. — І чим скорше йде економічний розвиток, а з цим пролетаризація народу, чим більші гурти йдуть з села в місто, з сходу на захід із рядів дрібних посідачів в ряди голови, тим чисельніший є між пролетаріатом той елемент, котрий не зрозумів значіння соціальної революції для себе, а навіть не зрозумів класових ріжниць.

Здобуття тих для соціалізму є конечністю, але в правильних обставинах є це дуже тяжке завдання, яке

вимагає найбільшого віддання і розуму, та яке не йде так скоро, як ми бажаємо собі. Наша рекрутаційна область, правда, обіймає **три четвертини** населення, а може й більше, та помимо цього відданих голосів за нами **немає й третини** всіх вибираючих, а тільки **четвертина** управнених до голосування.

Але хід поступу почвалає одного дня, коли придуть часи розрухів. Прямо чудно, як в такі часи маси населення приходять до пізнання своїх класових інтересів. Тоді подразнюється в них не тільки відвага і їх охота до боротьби, але й політичний інтерес отцею одною свідомостю, що ось прийшов час, в якому треба скинути з себе темноту і вийти на сонячне світло: Навіть найлінівіший стає пильним, найбільший трус відважним і найглупіший стає далекозорим. В таких часах доконується політичне виховання мас на протязі одного року, коли в иншій добі треба на це цілого людського віку.

Коли є така ситуація, коли якийсь режим дійшов вже до того, що ламається сам в своїм нутрі, а є в народі така класа, яка має інтерес і силу до того, щоби дійти до влади, тоді потрібно тільки одної партії, яка мала би довірря цієї класи, що ворожо стоїть до захитаного режиму і розуміє дану ситуацію, щоби довести цю класу до побіди.

Цею партією є вже віддавна соціяльна демократія. І є також революційна класа, яка творить більшість народу. А чи можна також числити на моральне зломання пануючого режиму?

7. Ослаблення класових різниць.

Ми бачили, як це сказав вже раз Енгельс 1885 р., що по французській революції, яка з своїми наслідками тягнулася від 1789 р. до 1815 р., майже що 15 літ повторялися в Європі революції і великі пересування політичної влади. Так маємо роки: 1815, 1830, 1848

до 1852, 1870/71. Звідси й то припускав Енгельс, що десь з кінцем вісімдесятих або з початком дев'ятидесятих років 19. ст. повинна би бути знов революція. Коли вже казати правду, то в тім часі було певне політичне пересунення, яке довело до упадку Бісмаркової системи і до оживлення демократичних і соціалістичних стремлінь в цілій Європі. Але це пересунення було за слабе, короткотривале, і від тоді проминуло два десятки літ без якої-будь справдішної революції в Європі.

Чому це так? Чому від 1789 до 1871 р. маємо в Європі політичний неспокій, а від тоді повний спокій політичних обставин, а в останніх часах навіть повний політичний занепад?

В першій половині 19. ст. до 1848 р. найважливіші для економічного і духового життя цих часів верстви народів Європи були відсунені від державної влади, а державна влада стояла до них або ворожо, або не розуміла їх та заступала інтереси дворян і попів. В Німеччині і в Італії поділ на дрібні державки спиняв всякий господарський розвиток. В часах від 1846 до 1870 р. цей стан змінився цілковито. В цім часі індустрійний капітал побідив велику земельну посілість. Вперед сталося це в Англії, де в 1846 р. впали збіжіві мита, а на їх місце стала вільна торгівля. Або знов індустрійний капітал здобув собі рівноправність з земельною посілостю, як це мало місце в Німеччині і Австрії. Інтелектуалісти одержали свободу преси і свободу рухів, дрібне міщанство і дрібне селянство одержало виборче право. Національна злука в Німеччині і в Італії заспокоїла давню болючу тугу цих народів. Це справді сталося 1848 р. не через внутрішній рух, а тільки через зовнішні війни. Кримська війна 1854/56 стрясла панщину і вимусила на царському правлінню поважання для індустрійної буржуазії. 1859, 1866 і 1870, роки з'єднання Італії, 1866 і 1870, роки з'єднання Німеччини, хоч не цілковитого, 1866 час ліберальної ери в Австрії, а в Німеччині заведення загального права

голосування і деякої свободи преси та коаліційних свобод. Рік 1870 докінчив ці зачатки і приніс Франції демократичну республіку. 1867 рік приніс Англії виборчу реформу, яка запевнила право голосу вищим верствам робітництва і нищим верствам дрібного міщанства. Цим були побудовані основи для всіх кляс європейських народів, з виключенням пролетаріату, на яких вони могли будувати своє існування. Вони осягнули, хоч не вповні, те, до чого стреміли від часу великої революції. Хоч не сповнені були всі їх бажання, бо й не могли бути сповнені ізза суперечности інтересів між ріжними верствами посідаючої кляси, та покривджені верстви не чулися так далеко сильними, щоби самим стреміти до виключного панування в державі, а знов те, чого ще їм бракувало, не було таким дуже важним, щоби ізза цього брати на себе ризико революції.

В європейському суспільстві лишалася ще тільки одна кляса революційною, а тою був **пролетаріят** та головно міський пролетаріят. В ньому бив все революційний живчик. Хоч з переведенням згаданого перевороту змінилася цілковито політична ситуація, тліло в ньому все очікування, збудоване на досвіді від 1789 до 1871 р., отже на досвіді протягом одного століття, очікування, що ще прийде революція, — справді не чисто пролетарська революція, а дрібно-буржуазно-пролетарська революція, в якій однак пролетаріят відносно до свого значіння перейме провід. Це очікування жило не тільки „в правовірних марксістах“ як Енгельс і Бебель, але й в реальних політиках, яких марксизм не діткнувся, як ось Бісмарк. Що він вже в 1878 р. вважав конечними закони проти соціальної демократії, хоч вона тоді не мала навіть пів міліона голосів, ані 10 процентів виборців, ані навіть шість процентів управнених до голосування; — і що він відтак носився з розпучливою думкою спровокувати соціалдемократію до уличної боротьби, заки вона зросте до повної сили, то це можна пояснити тільки тим, що

він бачив перед дверми пролетарсько-дрібнобуржуазну революцію.

І, справді, був цілий ряд обставин, які оправдували цей погляд, не дивлячись вже навіть на спомини до-свіду минулого століття.

В сімдесятих роках перейшла була господарська криза через цілу Європу, і то така тяжка, широка і тревала, як ще ніколи до того часу. І тягнулася вона аж до половини вісімдесятих років. Нужду в пролетарських і дрібно-буржуазних кругах та малодушність в капіталістичних кругах загострила ще конкуренція на життєві продукти між Америкою і Росією, що загрожувало цілковитим кінцем всякої товарової продукції в рільництві західної Європи.

Загальна нужда між селянством, між ремісниками і пролетарями, затрата певности в буржуазії, брутальні переслідування соціалістичного руху від 1871 р. у Франції, від 1878 р. в Німеччині, а не менше в Австрії, все це, здавалося, вказувало, що ось-ось прийде до катастрофи.

Але державні основи створені від 1848 до 1871 р. надто відповідали потребам мас, щоби могли були стрястися вже тоді. Противно, чим більше зближалася небезпека революції, яка могла бути тільки пролетарською, тільки протикапіталістичною, тим більше горнулися багаті класи суспільства навкруги свого правительства. Дрібне міщанство і дрібні селяне досягнули були в нових політичних правах, іменно у виборчому праві, таке средство, яким все могли впливати на правительство і виєднувати в нього для себе різні матеріальні уступки. Вони тим радніше купували в правительстві поміч для себе за свої політичні прислуги, чим страшнішим видавався їм дотеперішній спільник в їх політичній боротьбі.

Тільки завдяки такому положенню незадоволення широких народних мас, викликаному господарською депресією і політичним гнетом, вийшли такі малі плоди політичних перемін, як ось було повалення Бісмарка

(1890 р.) в Німеччині і політична заверюха в напрямі зміни правління у Франції в 1889 р. Цим скінчилися всякі вигляди революційної ситуації.

Якраз в часі цих політичних перемін скінчилася так довго триваюча депресія в індустрії. Почалася доба скорого господарського розросту, який з маленькими перервами тривав до недавня. Капіталісти і їхні ідеологи, професори, журналісти і всякі інтелектуалісти набрали нової відваги. Ремісники брали також участь в цьому розвитку, та й рільництво пішло в гору. Воно знайшло широкий ринок для своїх продуктів, головню для молока і мяса, в скоро зростаючій індустрійній населенню. Не аграрні митові охорони вратували європейське рільництво, — бо й в краях вільної торгівлі, як ось Англії, Голандії і Данії, рільництво пішло в гору, — а раптовий зріст індустрії дав йому силу життя від кінця 80-тих років.

Самий знов розвиток індустрії був однак свого часу спричинений поширенням світового ринку, тим самим поширенням, який приніс до Європи засоби поживи чужих країв, а з цим знов крізу в сільській господарці. Поширення світового ринку було викликане розвитком залізних доріг поза межами Європи.

Довжина залізних доріг виносила (в кілометрах):

	1880	1890	1907	приріст від 1880 до 1907 в процентах
Німеччина	33 634	42 869	58 040	72
Франція	25 932	36 895	47 823	84
Англія	28 854	32 297	37 150	29
зате в інших країнах:				
Росія	22 664	32 390	72 020	218
Бритійські Індії	14 772	27 316	48 106	226
Китай	11	200	6 698	60 800
Японія	121	2 333	8 067	6 668
Америка	171 669	331 599	487 506	183
Африка	4 607	9 386	29 798	547

З цього бачимо, оскільки скорше йде будова залізних доріг в нових полосах капіталізму від 1890 р., чим те діється в старих краях.

Рівночасно пішли в гору транспортів середники на морі. Поємність кораблів виносила в тоннах:

	1882	1893	1907
Німеччина	249 000	783 000	2 256 783 (1908)
Англія	3 700 000	6 183 000	10 838 531
Шведія і Норвегія	140 000	392 000	1 347 533
Данія	67 000	123 000	404 946
Франція	342 000	622 000	739 819
Злучені Держави Амер.	617 000	826 000	2 077 477
Японія	40 000	108 000	1 115 880

Ці числа наче зеркало показують велитенське поширення світового ринку в останніх двох десятиліттях минулого віку. Довгий час позаєвропейський ринок міг вхлонювати в себе великі маси товарів. У всіх індустрійних країнах піднісся інтерес для світового ринку до перворядної потреби, а з цим інтерес для кольоніяльної політики, яко до средства поширення закордонного ринку.

Правда й те, що здобутки нових заморських країн від вісімдесятих років мають дуже мало чого будь спільного з поширенням світового ринку. Новіша кольоніяльна політика від цього часу дотикає головно, а навіть виключно, тільки одну Африку, де ще було багато землі „вільної“ в розумінню європейських держав, себто не занятої ніякою сильною державною владою. Правда, її залізниці зросли від 1880 до 1907 р. з 4600 на 30000 кіньометрів, але що значить це число супроти Азії, де залізниці поширилися з 16000 на 90000 кіньометрів, або Америки з 171000 на 487000 кіньометрів! Та ще в Африці припадає більша часть приросту залізниць не на нові кольонії, а на старі, самостійні держави, як ось показує це слідуєча таблиця:

Довжина залізниць в кільометрах:

	1880	1890	1907
Альгер	1 405	3 104	4 906
Египет	1 449	1 547	5 544
Абісинія	—	—	309
Капштат	1 457	2 922	6 123
Наталь	158	546	1 571
Трансваль	—	120	2 191
Оранія	—	237	1 425
Решта Африки	438	919	7 729
разом	4 607	9 356	29 798

Отже тільки 7700 кілометрів, себто одна четвертина залізниць цілої Африки, а навіть не цілий один процент (0,8 проц.) всіх залізниць землі, припадає на цю полосу, яку — також не всю, але в більшій частині — опанували європейські держави новою колоніальною політикою. З цього видно, як мало спільного має ця колоніальна політика з поширенням світового ринку від двадцяти літ і з оживленням продукції.

Оживлення продукції було наслідком отворення закордонних ринків, а що це припало якраз рівночасно з новою колоніальною політикою вісімдесятих років, через те буржуазія злучила господарський розцвіт з колоніальною політикою в одно поняття і сотворила собі новий ідеал, який вона від 90-тих років почала протиставляти соціалізму; тому соціалізму, перед яким не один з її вчених скапітулював вже був у вісімдесятих роках. Цим ідеалом було стремління прилучувати заморські країни до європейської держави, або так званий **імперіялізм**.

Імперіялізм одної держави є політикою підбоїв, себто ворогуванням проти другої держави, яка має такі самі заміри в цих самих заморських країнах. Імперіялізму не можна плекати без воєнних озброєнь, без постійної великої армії, без фльоти, яка спромо-

гла би зводити бої на далеких морях і переводити фактичні заборчі війни.

Буржуазія до шістдесятих років минулого століття була загально антимілітарною, бо вона ворожо стояла до свого правительства. Вона ненавиділа армію, яка коштувала багато грошей і була підпорою ворожого їй правління. Буржуазна бюрократія вважала військо непотрібною річю, бо вона обмежувалася на свій край і не мала охоти вести заборчої війни.

Від сімдесятих років минулого століття буржуазія вже симпатизує з армією, і то не тільки в Німеччині і Франції, де війна 1870 р. спопуляризувала військо, — в Німеччині яко чинник блискучих побід, а у Франції яко средство для охорони перед спустошенням, яке принесла війна 1871 р. Але й в других державах починаються одушевлятися армією яко средством для поборювання внутрішних і знішних ворогів. Посідаючі класи стаються остільки прихильніші для армії, оскільки прихильнішими є вони для свого правительства. Хоч як вони й поріжнилися би ізза своїх противних інтересів, то все погодяться тоді, коли йде про жертву для воєнного озброєння; тут зійдуться найрадикальніші демократи з консервативними феодалами. Тільки пролетаріят, тільки соціяльна демократія лишається сама в опозиції.

Таким чином зміцнилися правительства так дуже в останніх десятиліттях, що всякий переворот, всяка революція видавалася неможливою.

Правдива опозиція — не треба змішувати останньої із опозицією якої-будь виключеної від правління голодної на уряди кліки, яка ворогує з данним правительством, — була обмежена тільки на пролетаріят, але й тут в деяких верствах від останнього політичного стрясення 1890 р. слабшав революційний настрій.

Це політичне стрясення ослабило політичне згноблення пролетаріату в Німеччині і Австрії. Ще раніше скінчилася ера переслідувань по повстанню комуни у Франції.

Але соціальні реформи і законна охорона праці таки не могли рушитися з місця. Тільки в одній Англії була ситуація трохи відмінна, де вже в 1847 р. заведено законом **десятигодинний день праці** для жінок.

Континентальна Європа волоклася позаду. Аж щойно в 1877 р. **Швейцарія** завела фабричний одинацятнадцятигодинний день праці для мужчин яко максимальний робочий день. В Австрії зроблено те саме в 1885 р. В Німеччині аж по упадку Бісмарка 1891 р. заведено одинацятнадцятигодинний день праці для жінок (до того часу жінка не була хороненою), а у Франції ввійшов в життя такий самий закон 1892 р.

Це були всі соціальні реформи! Від тоді не зроблено ані одного якогось важного кроку вперед, щоби варто було згадувати його. Німеччина пішла на протязі 17 літ лише стільки вперед, що завела для жінок десятигодинний день праці, а мужеські робітники лишаються даліше без охоронного закона.

На полі охорони робітника і взагалі якої-будь соціальної реформи панує повний застій.

Тільки господарський розцвіт з кінцем вісімдесятих років уможливив робітникам без помочи закону, а шляхом „безпосередньої акції“ професійних організацій поліпшити свою долю завдяки зростаючому попиту за робочою силою.

Цей попит видний також з того, що зменьшилася була еміграція поза межі Німеччини.

З Німеччини емігрували:

1881	220 902
1887	104 787
1891	120 089
1894	40 964
1900	22 309
1908	19 883

Цей скорий зріст попиту за робочою силою зміцнив в дечому позицію великої частини робітничих верств супроти капіталу. Професійні організації, що підчас господарського занепаду на протязі двох десяти-

тиліть нової ери від 1870 р. і підчас політичного гнету в Німеччині, Франції та Австрії розвивалися дуже по-волі, почали тепер дуже скоро рости, а особливо в Німеччині, яка економічно розвивалася найсильніше. Дуже скоро дігнали англійських професіоністів, а навіть перегнали їх та здобули навіть досить поважні поліпшення плати, часу праці і иньші умови, пригідні для робітників.

В Австрії, приміром, зросло число членів в професійних організаціях від 1902 р. до 1907 р. з 46 606 на 501 094. В Німеччині в центральних робітничих союзах від 1893 р. до 1907 р. зросло число членів з 223 530 на 1 865 506. Зате в Англії в трейдовій унії від 1892 р. до 1907 р. з 1 500 000 лише на 2 406 746, себто збільшилися тільки о 900 000 членів, наcoli в Німеччині в такому самому часі збільшилися професійні організації о 1 600 000 членів.

Та не тільки зростом числа членів німецькі професійні організації перевищили англійські, але й досягнули вони вищу форму організаційного руху. Англійські трейдові унії повставали самородно; вони були дітьми практики. Німецькі професійні організації закладалися соціяльними демократами, ними ж були ведені і хіснувалися марксівською теорією. Завдяки цій обставині німецькі професійні організації здобули для себе більше доцільну форму. На місці льокального і виключно фахового роздроблення англійських трейдових уній повстав в Німеччині сцентралізований індустрійний союз. Через таку форму організації можна було дуже легко охоронитися від всяких терть і непорозумінь між поодинокими організаціями і виминути закостенілість цехових англійських звязків та аристократичну виключність. Німецькі професійні організації почуваються заступниками цілого пролетаріату, а не так як англійські тільки організованих членів свого фаху. Тільки дуже поволі вдасться Англіїцям обтрястися зі своєї заскорузлости. Провід інтернаціонального професійно-організаційного руху цілого світа щораз

то більше переходить на німецькі професійні організації і то тільки через те, що вони свідомо чи несвідомо попали під вплив марксизму, чого немає у англійських товаришів.

Цей блискучий розвиток німецьких професійних організацій тим глибше вплинув на пролетарські маси, чим більший панував застій на полі соціальних реформ в парламентах і чим менші практичні успіхи досягала робітнича класа в цім часі політичним шляхом.

Здавалося, що професійні організації, а попри них ще й різні спілки є покликані піднести робітництво та обмежити капітал шляхом вихиснування законних основ без ніякого політичного стрясення, що вони мають поставити на місці капіталістичного абсолютизму „конституційну фабрику“, і таким чином поволі, без ніякої гострої катастрофи, дійти до „індустрійної демократії“.

Але підчас того, коли здавалося, що класові противенства щораз то більше злагоджуються, виростали вже елементи, які мали наново загострити ці противенства.

8. Загострення класових різниць.

Рівночасно з професійною організацією твориться друга великанська організація, яка щораз то більше загороджує дорогу попередній. Цєю організацією є **союз підприємців**.

Ми вже передше згадували про **акційний капітал**. Спочатку обхопив він торговельні підприємства і банки. А від сімдесятих років минулого століття щораз то більше охоплює він також індустрію. Ми вже вказували на те, як сприяла централізації підприємств в кількох руках розпочата великим промислом система акцій. Вона експропріює мале майно, яке вложено в акції, бо пани високих фінансів краще визнаються в небезпечній струї модерного господарського життя,

чим дрібні „щадники“, а ще й до того вміють навіть штучно витворювати цю струю і її глибини. Шляхом акцій маленький капітал, вложений в них, стає средством влади і передається панам високих фінансів, котрі опановують акційні товариства, для їх необмеженої розпорядимости. Акційність, вкінці, дозволяє панам високих фінансів, поодиноким міліярдерам і великим банкам підчиняти багато підприємств під свій вплив ще перед тим, заки вони стануть їх власністю, і таким чином лучити їх в спільну організацію.

Завдяки цьому ми бачимо, що організації підприємців у всіх капіталістичних краях ростуть мов гриби по дощі, почавши від дев'яноста років. Причём, — після того, яке є законодавство в поодиноких краях, — прибирають різнородні форми, але всі вони мають одну мету: сотворення штучного монополю для підвищення зисків. Це стається або через підвищення ціни продуктів, себто через більше висання споживачів, або через зменшення коштів продукції, що досягається різними способами, які остаточно кінчаються або звільненням робітників або збільшенням визиску робітників.

Ще легше, чим згуртування підприємців в картелі і трести для вдержання високих цін, відбувається з'єднання їх в організації для здавлювання робітників. Тут немає в них ніякої конкуренції, ніяких противенств, тут вони згідні. В цім відчують спільний інтерес не тільки підприємці того самого промислу, але й підприємці різнородного промислу. Хоч як вони можуть ворогувати між собою на ринку яко купці і продавці, то на ринку праці почуваються вони братами в закупні того ж самого товару, іменно в закупні робочої сили.

Організації підприємців ставлять великі перепони розиткові робітництва і їх професійних організацій. Однак професійні організації не є вже таки зовсім безсилі, як це каже Навман. Вони тільки примушені до

оборони; їх побідний розвиток стримався в останніх десятиліттях, бо підприємці поставили льокавт проти страйків, а догідні моменти для успішної боротьби є чим раз то рідші.

Становище погіршується ще тим, що з закордону щораз то більшає наплив чужого робітника. Це є природний наслідок індустрійного розвитку, який при помочи кораблів і залізниць поширює світовий ринок і розсилає індустрійні продукти в найдальші закутини землі. В новоотворених околицях виступають ці продукти на місці домашніх виробів, іменно на місці селянського домашнього промислу; таким чином викликаються нові потреби у мешканців новоотвореної околиці, а за цим розбуджується в них потреба гроша. Такий хід спричинює занепад домашнього промислу, а з цим увільнення багато робочих рук, які стають безробітними. В своїй вітчизні не знаходять вони ніякої поплатної праці, а що мають під рукою нові комунікаційні средства, іменно кораблі і залізниці, що привозять до їх вітчизни індустрійні товари із капіталістичних країн, тож мають зараз можливість цими ж комунікаційними средствами дістатися до індустрійних країн, де є всякі вигляди на заробіток.

Виміна людей за товари є необхідним наслідком поширення ринку капіталістичною індустрією. Зразу вона розвозить індустрійні товари з міста на село в своїй власній країні і витягає відтіль не тільки сирі продукти та середники поживи, але й робочу силу. Коли ж власна країна стає вже експортовою країною товарів, себто коли починає вивозити товари з своєї країни за кордони, тоді стає ця країна імпортовою країною людей, себто ввозить людей до своєї країни яко живий робочий товар. Такою країною зразу була Англія в першій половині мунулого століття, коли то вона ввозила валки робітників з Ірляндії до Англії.

Певно, що такий наплив некультурного елементу є перепорою в пролетарській класовій боротьбі, але

він є природною необхідністю, звязаною з поширенням індустрійного капіталізму. Не можна казати так, як говорять модерні „реальні політики“ соціалізму, що, мовляв, поширення індустрійного капіталізму є благоденством для пролетаріату, а вплив чужинців є прокляттям, яке не має нічого спільного з благоденством. Кождий економічний поступ в капіталістичнім ладі є звязаний з прокляттям для пролетаріату. Наколи робітники Америки не хотіли би мати впливу Китайців і Японців до своєї країни, то мусіли би виступити також проти того, щоби американські кораблі везли американські товари до Китаю і до Японії і щоби за американські гроші не будовано там ніяких залізниць. Бо одно тісно звязане з другим.

Вплив чужинців є средством гнету пролетаріату таксамо, як заведення машин, як заступлення мужеської праці рукою жінки, як заступлення вченої роботи рукою невченого робітника. Ці гнітучі наслідки не є причиною до того, щоби виступати проти чужинецьких робітників, але є причиною, щоби виступати проти панування капіталу і щоби відмовитися раз на все пустих сподівань, що скорий розвиток капіталістичної індустрії приносить сталий зиск для робітників. Це є тільки хвилеве, бо за цим розвитком приходить гіркий кінець. І ось зараз наступає щось подібного.

Ми вже передше показали були, як зменьшилася мандрівка Німців поза свій кордон в останніх двацятьох літах. Але рівночасно ми бачимо приріст впливу чужинців до Німеччини. Їх було:

1880	276 056
1890	433 254
1900	778 698
1905	1 007 179

Перепис відбувався все 1. грудня, тобто тоді, коли спочиває будівництво і рільництво. Великого числа

чужих робітників, котрі працюють літом в Німеччині, а в осені вертають до своєї вітчизни, зовсім немає в поданих вище цифрах.

Труднощі, що повстали в боротьбі професійних організацій завдяки союзам підприємців та ізза напливу невибагливих, незорганізованих, безборонних чужих робітників, далися відчувати ще більше тоді, коли піднесли ціни на засоби поживи.

Для домашнього життя європейської робочої класи мало велике значіння пониження цін на засоби поживи в сімдесятих роках. Це підносило покупну силу грошової заробітної платні, злагоджувало впливи її пониження підчас кризи, давало змогу по скінченню кризи підносити реальну (справжню) заробітну платню ще швидче, чим грошову, аж поки аграрне мито не вплинуло знов на підвищення цін засобів поживи.

Але від кільканийцятьох літ ціна на засоби поживи знову пішла в гору.

Найкраще видно це в Англії, де не було аграрного мита. Після таблиць Конрада були там ось які ціни на пшеницю:

1 000 кг = 1 тонна пшениці коштувала:

1871—75	246,4	марки
1876—80	206,8	„
1881—85	180,4	„
1886—90	142,8	„
1891—95	128,2	„
1896—	123,0	„

Навпаки, як показує статистика німецької держави (1908, зошит 4.), ціни в повищих часах мінялися ось як. В Ліверпулю продавалася пшениця знад Ля Пляти:

1901	129,1	марки
1902	—	
1903	139,3	„
1904	152,1	„

1905	144,8	марки
1906	138,0	„
1907	160,0	„
1908	176,0	„

Розуміється, ціни на збіжжя міняються в різних роках після того, які були жнива. Але з попередньої таблиці видно, що підвищення цін на засоби поживи не є переходовим з'явиском, а постійним.

Банкrottство російського рільництва і перехід Злучених Держав з аграрної держави в індустріяну показують, що доплив засобів поживи до Європи не збільшається, а зменшується.

Американська продукція пшениці не зростає, а падає чим раз то більше. Ось вона:

Рік	Засіяна площа	Жниво в бушлях	Пересічна ціна за бушель 1. грудня
1901	49,9 міліон.	748 міліонів	62,4 центів
1902	46,2 „	670 „	63,0 „
1903	49,5 „	638 „	69,5 „
1904	44,1 „	552 „	92,4 „
1905	48,9 „	693 „	74,8 „
1906	47,3 „	735 „	66,7 „
1907	45,2 „	634 „	87,4 „
1908	47,6 „	664 „	92,8 „

З цього видно, що продукція не збільшається, а меншає. Зате ціни більшають.

Подібно як припинення довозу засобів поживи, ділають на підвищення цін капіталістичні рінги (спілки підприємців), які штучно підбивають в гору ціни засобів поживи і ціну фрахтів (підвозу).

Ми зовсім вже поминаємо і не беремо на увагу аграрного мита, яке особливо обтяжує робочий народ підвищенням цін поживи при помочи самої держави.

Коли ще до цього прилучиться криза, як ось в 1907 р., тоді положення пролетаріату є прямо не-

виносиме. І не треба сподіватися, що покінчення кризи поверне попередній стан житєвих обставин, які були від 1895 до 1907 р. Високі ціни поживи не тільки що лишаться, але ще й підуть в гору. І не зменшиться наплив дешевого робітника зпоза кордону, а противно, з поліпшенням становища в промисловости прийде їх ще більше. А передовсім союзи підприємців сотворять такий залізний перстїнь, якого не розібеш засобами професійних організацій.

Які би там професійні організації й не були сильні, то не можна сподіватися, щоби пролетаріят піднісся до своєї сили, як те мало місце в останніх двацяти роках, самим тільки методом професійних організацій. Противно, ми мусимо сподіватися, що вороги зростуть на силах і на якийсь час обнижать силу професійних організацій.

Характеристичним є й те, що в останніх літах розцвіту в промисловій господарці, коли то промисл скаржився заєдно на брак робочих рук, — що якраз тоді робітники не могли піднести свого реального заробітку, — (себто міряючи зарібну плату не грїшми, а засобами поживи) — а противно, заробіток підупав. Це доказано в Німеччині ріжними приватними студіями. В Америці маємо на це офіційальні докази.

Робітниче бюро у Вашінгтоні від 1890 року річно слїдить за робітничими житєвими обставинами в багатьох найважніших галузях індустрії Злучених Держав. В останніх роках бюро розсліджувало висоту плати, робочий час і домашній бюджет робітників 4169-тьох фабрик, якість їх споживання і ціни засобів поживи. Взискані числа з цих дослідів порівнувано з собою, щоби виказати поліпшення або погіршення домашнього хазяйства робітників. В кожду рубрику поставлено яко пересічне число за роки від 1890 до 1899 суму сто. Отже число 101 означає поліпшення о 1 процент супроти пересічного числа 100, а сума 99 означає погіршення о 1 процент. І ось що вийшло:

Рік	Тижневий заробіток все занятого робітника	Ціна засобів поживи в домашньому хазяй- стві робітника	Покупна сила тижневого заробітку
1890	101,0	102,4	98,6
1891	100,8	103,8	97,1
1892	100,3	101,9	99,4
1893	101,2	104,4	96,9
1894	97,7	99,7	98,0
1895	98,4	97,8	100,6
1896	99,5	95,5	104,2
1897	99,2	96,3	103,0
1898	99,9	98,7	101,2
1899	101,2	99,5	101,7
1900	104,1	101,1	103,0
1901	105,9	105,2	100,7
1902	109,2	110,9	98,5
1903	112,3	110,7	101,8
1904	112,2	111,3	100,4
1905	114,0	112,4	101,4
1906	118,5	115,7	102,4
1907	122,4	120,6	101,5

Останні 17 літ були незвичайно сприяючі робітничій клясі; це були роки нагального розвитку Америки, які може й ніколи вже не повторяться. І жадна робітничка кляса не тішиться такими свободами, як американська, жадна не є більше реальною в політиці, жадна не є свобіднішою від всяких революційних ідеологій, які могли би відвернути її увагу від дрібної роботи в напрямі поліпшення свого положення. І помимо того реальний заробіток 1907 року, — коли грошовий заробіток є вищий аж о 4% від попереднього року, — стоїть дуже мало понад заробітком 1890 року, коли то гешефти Америки ані раз не були блискучими. Розуміється, є велика різниця в безробіттю і непевности існування між часами кризи а часами розцвіту, але купча сила тижневого заробітку дуже мало змінюється в 1907 р. супроти 1890 року.

Грошовий заробіток справді значно піднісся. Він падає в часі занепаду в 1890 до 1894 зі 101,0 на

97,7, отже більше чим о 3 проценти, а відти починає рости постійно аж до 1907 р. аж на 122,4, себто зростає майже о 25 процентів.

Ціни засобів поживи зате скорше падають в часі від 1890 до 1896, чим грошовий заробіток, бо аж з 102,4 на 95,5, отже майже 7 процентів, тобто купча сила тижневого заробітку не впала так сильно, як грошовий заробіток. Реальний заробіток (купча сила) падає в часі від 1890 до 1894, тільки з 98,6 на 98,0, тобто тільки 0,6%, в той час, коли грошовий заробіток рівночасно падає о 3 проценти. Від 1894 до 1896 підноситься тижневий заробіток з 97,7 на 99,5, в той час, коли ціни засобів поживи падають далше. І таким чином приходить робітник 1896 р. до купчої сили свого тижневого заробітку до 104,2.

Від тоді вже ніколи не осягає грошовий заробіток такої купчої сили. Помимо всякого розцвіту лишається реальний заробіток **довше чим протягом десяти літ низше** того стану, який був тоді. І це називають повільним, але певним **піднесенням** становища робітника.

Таксамо гідним уваги є те, що якраз підчас найвищого розвитку торгового і промислового життя, тоді, коли капіталісти мали найкращі зиски, річевий (реальний) заробіток не то, що лишився на тій самій висоті, а противно почав **падати**. Правда, піднісся грошовий заробіток від 1906 до 1907 з 118,5 на 122,4, себто майже о 4%, але ціни засобів поживи піднеслися з 115,7 на 120,6, отже майже о 5%, значить, навіть тоді купча сила тижневого заробітку **понижилася** о 1%. На ділі є тут ще гірші відносини, бо американські статистики не грішать розголомом, щоби вони малювали існуюче чорніше, чим воно є на ділі.

Це дає до зрозуміння, що навіть по перебуттю кризи і наступленню розцвіту пролетаріят не може числити на те, щоби повторилася блискуча доба сили професійних організацій.

Але ми підчеркуємо те, що цим ще не сказано, що ніби професійні організації мали би бути безсилими або й навіть непотрібними. Вони лишаються найбільшими масовими організаціями пролетаріату, без яких він лишився би цілковито безборонним і відданим на поталу нужді. Зміна ситуації не зменьшує їх значіння, тільки змінює їхню методу боротьби. Там, де вони мають до діла з великими організаціями підприємців, хоч не можуть вони на разі нічого вдіяти, але їх боротьба зростає тоді до великанства, вони можуть стрясти цілим суспільством і державою, впливати на правительства і парламенти тоді, коли підприємці відкидають всі їх домагання.

Страйки в тих галузях індустрії, які опановані союзами підприємців і які мають велике значіння для цілого господарського життя, набирають чим раз то більше політичного характеру. З другого боку лучаються випадки, в яких для чисто політичної боротьби, приміром виборча боротьба, зброя масового страйку ділає дуже успішно.

Таким чином професійні організації набирають чим раз то більше політичного характеру. В Англії, Франції, Німеччині і Австрії щораз то більше звертаються вони на політичний шлях. Це є властиве ядро синдикалізму романських країв, який проте, на жаль, завдяки своєму анархістичному походженню здушив це ядро протипарляментарним зачадінням. Адже ж „безпосередна акція“ професійних організацій **не може заступити** парляментарної діяльності робітничих партій, а тільки **доповнити і зміцнити** їх.

Точка тяжости пролетарської акції, більше чим перед двома десятиліттями, пересувається чим раз то більше на політику. Зразу звертається пролетарський інтерес більше до соціальних реформ і охорони праці. Але тут панує застій, якого при данних відносинах сили на підставі державних основ не дасться побороти.

Не треба розуміти під цим цілковитого застою, бо це зовсім неможливо при теперішнім розбурханім

суспільстві, але хід поступу є тут так повільний, що можна його вважати застоєм, або й навіть нападництвом, коли порівняти його хід з технічним та економічним поступом і з зростом визиску. І цей неможливо повільний поступ треба здобувати великою боротьбою професійних організацій, тягарі, жертви котрої все зростають і все більше починають переважати остаточні позитивні наслідки її.

Не треба забувати, що наша „реформаторська“ і „позитивна“ робота не тільки зміцняє пролетаріят, але також подразнює наших ворогів до більшої відпорності. І чим більше наша боротьба за соціальні реформи переміняється в політичну боротьбу, тим більше союзи підприємців стараються настроїти парламенти і правительства проти робітників та їх організацій на те, щоби вкоротити їх політичні права.

І ось так знов переходить боротьба за політичні права на перше місце, а питання основних законів і питання підстав державного життя стають першими і рішайучими.

Противники пролетаріату працюють все в тім напрямку, щоби обмежити його політичні права. В Німеччині завше по кожних побідних для пролетаріату виборах чуєш все погрози, що загальне виборче право треба замінити плюральним виборчим правом. У Франції і Швейцарії шаліє мілітаризм проти страйкарів; в Англії і Америці знов суди стараються обмежити рух пролетаріату, бо парламент або конгрес не мають до цього відваги.

Але пролетаріят не може вдоволитися тільки тим, щоби отсі спроби здавлювання по можности відхиляти від себе. Його положення стане дуже страшним, коли йому не вдасться здобути нової підстави державного життя, яке дозволить йому повернути державний апарат для потреб своїх класових інтересів раз на все. Найбільше треба цього, — не беручи Росії під увагу, — в Німеччині. Вже виборче право до парламенту що-

раз більше звертається проти міського пролетаріату. Виборчі округи до парламенту лишилися все тими самими ще від 1871 р. А ми вже бачили, як змінилися відносини міста до села. Коли ще в 1871 р. сільського населення було дві третини, а міського одна третина, то це тепер обернулося на противне відношення, а виборчі округи лишилися все ще ті самі, що й в 1871 р. Виборче право через це сприяє все сільському населенню зі шкодою для міст. При останніх виборах одержала соціальна демократія 29% всіх відданих голосів, а дістала тільки 10,8% мандатів, зате центр одержав тільки 19,4% голосів і аж 26,4% мандатів; консерватисти мали тільки 9,4% голосів, а дістали аж 15,7% мандатів.

Обі останні партії разом не одержали стільки голосів, що соціальна демократія, а зате досягнули аж 41%, себто чотири рази більше, мандатів. Соціальна демократія після пропорціонального права голосування повинна би була одержати в 1907 р. аж 116 мандатів замість 43, а консерватисти і центр разом повинні би були одержати 115 мандатів, а не аж 164.

Істнування теперішнього розділу виборчих округів означає плюральне право голосування назадицьких слоїв населення, означає плюральне право голосування, якого нерівність зростає з року на рік в тій мірі, в якій мірі зростає міський пролетаріат.

До цього ж маємо таку систему у віддаванні голосів, який на селі і малих містах держить в залежності пролетаріат від посідаючих клас таксамо, як в економічному змислі, бо виборчі конверти ще менше хоронять тайність голосування, чим давніші системи.

Але само усунення цих недостач ще не вистарчає. Бо що значить наш зріст впливу в парламенті, коли парламент сам є безсилий і без влади. Він вперед мусить здобути собі владу, мусить бути заведений дійсно парламентарний режим, а державне правительство мусить бути тільки віділом парламенту.

Парлямент хорує не тільки тим, що правительство є незалежне від нього, але ще й тим, що держава (німецька) не є одностайною державою. Його компетенції є дуже обмежені. На кожному кроці він спотикається на суверенности поодиноких держав, їх правительств і соймів та на їх тупі партикулярні інтереси. З малими державками він вже дав би собі раду, але найбільшою перепорою для нього є Прусія і її трикласовий сойм. Пруський партикуляризм мусить бути передусім зломаний, а його сойм не сміє бути гніздом реакції. Здобуття тайного і рівного права голосування для північних соймів, а головнo для Прусії, а також здобуття пануючої влади для парламенту належать до найважливіших завдань дня.

Але коли й в цей спосіб вдасться перемінити Німеччину в демократичну державу, то це ще не вистарчає, щоби цим допомогти пролетаріатові йти вперед. Німецький пролетаріят, що сьогодні становить більшість населення, одержав би тільки клямку законодавства в свої руки, але це не допоможе йому багато, наколи держава не розпоряджає багатими засобами, які потрібні для соціальних реформ.

Сьогодні всі засоби держави пожерає **мілітаризм і маринізм**. Постійний зріст видатків на названі вище річи доводить до того, що нинішня держава занапащує навіть такі культурні завдання, які не є особливим інтересом пролетаріату, а всього населення, як ось реформа шкільництва, засобів получения — канали і шляхи — і т. д., себто такі підприємства, які незвичайно підносять продуктивність і конкуренційну спромогу краю, тобто лежать навіть в капіталістичнім інтересі.

Але на це немає грошей, бо армія і фльота пожерають все і будуть пожерати щораз більше доти, доки буде панувати дотеперішня система.

Знесення постійної армії і розброєння є конечними, наколи держава схотіла би перевести більші соціальні

реформи. Це пізнали вже й буржуазні елементи, але вони не спосібні перевести цього в діло. Мирове ба-зікання на лад Сутнера не допоможе ані на крок вперед.

Теперішні зброєння є перше всього наслідком кольоніальної політики і імперіялізму, і пустою забавкою є мирова пропаганда, доки рівночасно підпирається таку політику. Хто хоче кольоніальної політики, той мусить хотіти також мілітаризму і маринізму, бо це ж було би дурнотою ставляти собі якусь мету, а засоби до її осягнення відкидати. Це можуть собі добре за-пам'ятати ті наші приятелі, котрі мріють про світовий мир і про розброєння, котрі уладжують ріжнородні буржуазні мирові конгреси, а рівночасно вважають кольоніальну політику за конечну, за справді етичну, соціялістичну кольоніальну політику. Вони попадають в положення тих пруських поступовців шістьдесятих років минулого століття, котрі яко буржуазні політики боялися революції і бажали злуки Німеччини не шля-хом революції, а шляхом побіди Гогенцолернів, але рівночасно яко демократичні політики старалися обме-жити мілітаризм і спротивлялися давати Гогенцолернам засоби на зміцнення мілітаризму, того самого міліта-ризму, який становив засіб влади Гогенцолернів для переведення їх цілей. Ці політики відтак впали тільки завдяки своїй власній суперечности.

Хто похваляє кольоніальну політику, той мусить рішатися на зброєння. Хто ж хоче обмежити зброєння, той мусить населенню вказувати на некористність і зло кольоніальної політики.

Це є в даній ситуації найпильніше завдання бо-ротьби пролетаріату, це є „позитивна“ політика, яку він має робити. Доки ці завдання не є цілковито розв'язані, доти нема чого покладати надії на дальший „реформістичний“ розвиток з огляду на зріст союзів підприємців, на вплив некультурних робітничих верств, на загальний застій законодавства на полі соціяльних

реформ і з огляду на зріст державних тягарів, які накладається на плечі робітництва.

Поліпшення виборчого права до парламенту, здобуття рівного і тайного права голосування до соймів, головню в Саксонії і Прусії, виборення пануючого становиска супроти правительства як також супроти поодиноких соймів, це є завдання, які особливо обходять німецький пролетаріят, котрий має здобути повну демократію і єдність держави. Боротьба з мілітаризмом і імперіялізмом є спільним завданням всього інтернаціонального пролетаріату.

Дехто може думати, що розв'язання цих завдань також не допоможе нам нічого. Бо ось в Швейцарії маємо вже таку державу, в якій сповнено ці завдання: повна демократія, міліційна система, брак всякої колоніяльної політики. Чи не так? А проте і в Швейцарії є також застій в соціальної політиці і пролетаріят там таксамо визискуваний і пригнетений підприємцями, як в других краях.

На це треба відповісти, що Швейцарія зовсім не звільняється від наслідків світового зброєння, яке йде навкруг неї, а таксамо пильно зброїться, що її коштує багато грошей. Одну частину воєнних видатків платять самі кантони, а помимо цього видатки самого союзного уряду росли ось як:

1875	39	міліонів	франків
1885	41	"	"
1895	79	"	"
1905	117	"	"
1906	129	"	"
1907	139	"	"
1908	151	"	"

Спеціально воєнні видатки зростають дуже скоро, а таксамо також і приходи з мита. Ось як вони виглядали:

Рік	Видатки швейцарської спілки на військо	Приходи фінансового і митового департаменту
1895	23 мільони	4 мільони
1905	31 "	64 "
1906	35 "	62 "
1907	42 "	63 "
1908	40 "	70 "

Коли відчислимо приходи і розходи почти і телеграфів, які майже покривають себе (приходи 66 мільонів а розходи 63 мільонів), то знайдемо в 1908 р. 81 мільонів приходів, в яких є 70 мільонів з мита, а 88 мільонів розходів, з яких 40 мільонів йде на військо, а 6 мільонів на заплатавання процентів від державних довгів.

Отже навіть в Швейцарії мілітаризм поликає львину частку державних доходів, ще й до то ця частка все зростає.

Далі, є величезна різниця між тим, чи яке-будь право одідичилося або одержалося яко дарунок, чи здобулося його в упертій, багатій на жертви боротьбі.

Здається, немає такого наївного, котрий би зважився твердити, що ми без боротьби і непомстережено вrostемо з мілітарної і абсолютної держави в демократію, із заборчого імперіялізму в союз вільних народів. Погляд про вrostання міг повстати в тім часі, коли вірили, що цілий дальший розвиток відбудеться виключно економічним шляхом без ніякої якої-будь переміни політичних відносин сили і установ. Коли ж покажеться, що такі переміни необхідно потрібні для пролетаріату, щоби осягнути економічне поліпшення, тоді зараз показується, що потрібно до цього конечно політичної боротьби, пересунень сил і переворотів.

В цій боротьбі мусить зростати пролетаріат; він не може побідити і осягнути вище названої мети, іменно демократії і усунення мілітаризму без того, щоби самому не осягнути пануючої позиції в державі.

Через те здобуття демократії і усунення мілітаризму в сучасній державі мусить мати зовсім інші наслідки, чим це має від давна перебрана міщанська система і республіканські уладження в Швейцарії.

А ще тим більше, коли ці перевороти будуть переведені виключно тільки пролетаріатом. А не має найменших виглядів на те, щоби пролетаріят мав яких-будь союзників в будучій боротьбі. Передше ми числили на союзників із буржуазного табору, іменно на дрібне міщанство і дрібне селянство. Ми бачили, як Маркс і Енгельс довго чекали на те, що дрібнобуржуазна демократія що найменше допоможе в початках революції, як це мало місце в 1848 р. і ще в 1871 р. в Парижі. Коли ж демократичні політики і партії чим раз то більше не дописували, то ми, марксісти, вірили все ще в те, що потягнемо на свій бік більші маси дрібного міщанства і заінтересуємо їх нашою революційною метою. Це очікування можна навіть бачити в моїх вище згаданих статтях з р. 1893, а ще більше в Енгельсовім вступі з року 1895:

„Коли так піде далше, то здобудемо до кінця століття більшу частину **середних слоїв** суспільства, дрібноміщанства і дрібного селянства, та зростемо до степені рішальної сили в краю“.

Це очікування не сповнилося, — і тут знов показується, що ми, марксісти, все помилялися в наших очікуваннях чи „пророцтвах“ тоді, коли ми перецінювали революційні почування дрібної буржуазії. З цього видно, оскільки оправданий є закид, що марксівський догматичний фанатизм виключує ці елементи з партії. Коли Енгельс в 1848 р. був проти французького, а я роком пізніше проти німецького аграрного програму, то це було не через те, що ми вважали злишнім зискати селян, а тільки через те, що уважали предложений особливий спосіб взискання фальшивим. Від тоді партійні товариші в Франції, Австрії і Швейцарії пробували свого щастя з селянами, але не мали ніякого успіху.

Таксамо мається річ з дрібним міщанством. Про широкі середні слої можна сказати, що, яку би там соціалістичну пропаганду не вести серед них, то їх тяще здобути для нас, чим коли-небудь давніше. Цей погляд не є марксівською „ортодоксією“ — бо ми бачили, що марксизм помилявся тут скорше через завеликі, чим через замалі покладані надії — але він є наслідком гірких досвідів останніх літ. Наш марксівський „догматичний фанатизм“ є в цьому лише остільки замішаний, оскільки він улегчав нам пізнати, признати і зрозуміти досвід, цебто виказати його причини — необхідні передумови для успішної „реальної політики“.

Також і тут бачимо, що наша „позитивна“ робота, як що зміцняє вона пролетаріят, то власне через це і загострює його противенство до інших кляс.

Дехто з нас очікував, що картелі і рінги (союзи) капіталістів, як також митова політика спровадять середні слої, які терпіли від них, до нас. Тимчасом показалося щось противне. Аграрні мита і союзи підприємців прийшли рівночасно з професійними спілками. Через це **ремісничі майстри** побачилися загроженими з усіх боків. Мито і союзи підприємців піднесли їм в гору ціну на засоби поживи і на сирівці, а тимчасом професійні спілки піднесли зарібну плату. Справді це підвищення зарібною плати було піднесенням тільки грошового, а не реального зарібку, бо ціни підносяться більше, чим зарібток. Але це не перешкаджало тому, щоби малі майстри не були огірчені на боротьбу за заробітну плату і через це вони бачили в союзах підприємців і в партіях митового лихварства своїх союзників проти зорганізованих робітників. Оці останні, а не мита і картелі, мали бути винними не тільки в підвищенню грошового заробітку, але й у високих цінах сирівців і помешкань, бо це все походило від підвищення заробітної платні! — Так думали майстри.

Дрібні торговці також чулися покривдженими піднесенням цін, бо покупна сила їх покупців, якими

були в більшості робітники, не йшла на рівні з підвищенням цін. Вони також звернули своє негодування проти робітників, а не проти митової політики та союзів підприємців, бо робітники старалися відхилити від себе тяжкі наслідки підвищення цін виключенням посередньої торгівлі, закладаючи споживчі товариства.

Піднесення цін все загострює противенства між покупцем а продавцем. Це збільшило також противенство між пролетаріятom, яко покупцем засобів поживи, і між селянами, яко продавцями цих засобів поживи.

Не треба забувати, що робітник грає особливу роллю на торговім ринку. Кождий инший виступає там не тільки покупцем, але й продавцем продуктів. Що стратить продавець товарів при загальнім підвищенню цін, будучи покупцем инших товарів, те він відібе собі на підвищенню цін своїх товарів. Тільки робітник приходить на світовий ринок виключно яко покупець продуктів, а не яко продавець. Його робоча сила є товаром особливої природи з особливими законами своєї ціни, так що його заробітна плата не йде автоматично за загальними переминами цін. Робоча сила, іменно, не є продуктом, котрий можна відділити від чоловіка, тільки нероздільно звязана з його життям; її ціна підлягає фізіологічним, фізичним і історичним умовам, які не входять під увагу при других товарах, і які в грошевий заробіток вносять більший момент **сталости**, чим те є в цінах продуктів. Дуже поволі поступає заробітна платня за переминами цін і тільки до певного ступня. При обниженнях цін робітник зискує більше, як инші покупці продуктів, а при підвищенню цін він тратить більше. Його становище на товаровому ринку стоїть в противенстві до становища продавців. Помимо того, що він все продукує, а споживає тільки частину своїх продуктів, він все таки займає становиско споживача, а не продуцента. Бо не до нього належать ті продукти, які він витворив, а належать до його визискувача, до капіталіста. Цей

останній є тим, що виступає на товаровім ринку з продуктами праці зарібника - робітника яко їх продуцент і продавець. Робітник являється там тільки покупцем засобів поживи.

Тому він є в противенстві до продавців, отже тим самим і до селян, оскільки ці останні приступають до його яко продавці. Не тільки в питаннях аграрного мита, але й в інших випадках, як ось при спробах піднесення цін на молоко, стояли робітники і селяне завзято проти себе.

Не менше були огірчені селяне, оскільки вони затруднювали наємних робітників, підвищенням заробітку і поліпшенням робочих відносин в індустрії. Час індустрійного розцвіту, зміцнення фахових організацій і їх побіди був часом браку робітника в сільському господарстві. Не тільки наймити і наймички, але навіть діти самих селян масово йшли на фабрики і втікали від варварських робочих відносин в сільському господарстві. Винувниками в цьому бракові робочих сил на селі були, розуміється, прокляті соціялісти.

Так то прийшло до того, що зростаючі слої тих народніх мас, які колись були ядром дрібно-буржуазної демократії і були завзятими борцями революції, відтак, хоч може тільки млявими, але все таки союзниками революційного пролетаріату, перемінилися тепер будь-що-будь прямо в найбільше загорілих ворогів пролетаріату. Ще найменше це проявилось в „заджумленій марксизмом“ Німеччині, а більше у Франції, Австрії і Швайцарії.

У великих державах збільшується та ворожнеча середніх клас до пролетаріату ще й відмінним, протилежним становищем в питанню імперіялізму і колоніяльної політики. Хто не стоїть на плятформі соціалізму і відкидає його, тому не лишається нічого іншого, — наколи він не хоче попасти в розпуку, — як тільки віра в колоніяльну політику. Вона є одинокою надією, яку може дати капіталізм своїм оборонцям. Але з цим звязане признання мілітаризму і маринізму. Пролет-

таріят і його далекозорі представники своїм відкиданням імперіялізму і мілітаризму відпишають від себе навіть і ті середні верстви, які не заінтересовані ані в ремеслі, ані в посередницькій торгівлі, ані в продукції засобів поживи, — себто **інтелектуалістів**, наколи вони не змогли дійти до соціалізму. Всі ці панове, як Брентано, Навман і другі, котрі так прихильно ставляться до професійних організацій і споживчих товариств пролетаріату та до їх демократичних стремлень, є одушевленими обожателями фльоти і світової політики, та тільки доти приятелями соціальної демократії, доки немає бесіди про імперіялізм і його методи.

Оттак то виходить, що ця політика викликає цілковиту ізоляцію пролетаріату і засуджує його до політичної безплідності саме тоді, коли пролетаріат потребує найбільшого, більше чим коли-небудь, політичного поширення своєї влади.

А все же таки якраз політика імперіялізму може стати тою зачіпною точкою, з якої вийде те, що порушить основи пануючого ладу.

9. Нова доба революцій.

Ми бачили, як у Швейцарії скоро ростуть мілітарні видатки. Але це є тільки слабкий відблиск того, що діється у великих мілітарних державах. Придивімося тільки Німеччині. Там видано (після статистичного річника для Німеччини) в мільонах:

(Гл. табелю на слідуючій сторінці.)

Ми бачимо, що видатки ростуть постійно і ще до того в збільшеному темпі; в першому десятилітті зростають о 21 мільонів, а на протязі останнього десятиліття о 88 мільонів річно. В останніх літах досягнув річний приріст цілу сотню мільонів (1905 = 2195 мільонів; 1906 = 2392 мільонів; 1907 = 2810 мільонів; 1909 = 2850 мільонів; в протязу чотирох літ 700 мільонів).

	1873	1880/81	1891/92	1900	1909
Піхота	308	370	488	666	814
Фльота	26	40	85	152	409
Заряд кольоніями . .	—	—	—	21	32
Пенсійний фонд . . .	21	18	41	68	115
Проценти від державного довгу . .	—	9	54	78	171
Разом	355	437	668	985	1541
Річний приріст . . .	12	21	35	62	
Всі держав. видатки	404	505	1118	2056 1640*)	2850
Річний приріст . . .	21	52	58	88	

Головне збільшення видатків спричиняють воєнні зброєння. Тут знов більше видається на фльоту, чим на піхотну армію. Тоді коли населення від 1891 р. до 1909 р. зросло з 50 мільонів на 64 мільйони, себто о одну четвертину, то кошт удержання сухопутної армії майже **подвоївся**, пенсійний фонд і проценти від державного довгу **потроїлися**, а кошти фльоти зросли **пять разів**. І цьому не буде кінця доти, доки з корінем не зміниться існуючий лад. Постійний переворот техніки в капіталістичній машинній продукції і вплив природничих наук на продукцію доводить до того, що й у воєнному ремеслі витворюється постійна конкуренція нових винаходів, постійне обеззартністнення існуючих, але не так як в продукції, де це веде до постійного збільшення видатності праці, у воєнному ремеслі це веде тільки до постійного збільшення воєнних знищень і до постійного збільшення непродуктивних розтрат підчас мира.

*) Від 1900 виказується видатки на пошту, державні залізниці і державну друкарню в етаті видатків, де вони до тоді не виказувалися. Ці видатки виносили 1900 р. 416 мільонів, отже цифра 1640 не містить цих видатків, а 2056 містить їх.

Попри технічний переворот поширюються постійно опановані великими державами полоси нових земель шляхом світової політики, яка все вимагає того, щоби поширювати средства влади. І як довго існує світова політика, так довго мусять збільшатися шалені зброєння аж до цілковитого вичерпання сил: Імперіалізм, однак, — це ми вже бачили, — є одинокою надією, одинокою ідеєю будуччини, в яку ще вірить існуюче суспільство. Поза цим є тільки один одніський вихід: соціалізм. І так довго буде степенюватися цей шал, доки пролетаріят не досягне такої сили, щоби самому правити державною політикою, побороти імперіалістичну політику і заступити її соціалізмом.

Чим довше триває світове зброєння, тим тягчі тягарі накладається на плечі кожного народу. Тим більше старається кожда кляса звалити ці тягарі з себе на иньшу клясу і тим більше загострюються клясові противенства.

В Німеччині є, розуміється, робітництво, на яке звалюються всі тягарі. Вже було досить зле в часах розцвіту торгівлі, в часах низьких цін на засоби поживи і в часах зросту професійних союзів. А вже не до винесення стає в часах кризи, дорожнечі і переваги союзів підприємців.

Через зростаючі податкові тягарі зменьшується не лише дохід робітника і покупна сила заробітку, але також поступ індустрії, який нібито мав би зростати дорогою світової політики.

Зєдинені Держави Америки є найнебезпечнішим конкурентом німецької індустрії. Остання знаходиться в гіршому становищу від заморської через свою митову систему. Правда, Америка має ще вищі охоронні мита, але тільки **індустрійнні, а не аграрні**. Вона розпоряджає дешевими засобами поживи і сама продукує для себе майже всі сирівці. При тому ще й це хосенне в неї, що не має ніякого могутнього сусіда. Тому то не потрібно їй рік-річно відривати від продукції пів міліона людей для пустої солдацької забавки.

Чим більше підноситься європейський мілітаризм, тим нагальніше росте індустрійна перевага Зєдинених Держав, тим більше спинюється господарський поступ Європи. Вслід за цим йде все гірше економічне положення європейського робітника. А щоби цей процес прискорити, то жадається від робітника ще найтящих жертв.

Правда, й Зєдинені Держави вступили на шлях імперіялізму, а з цим і на шлях збільшених зброєнь. Те сталося від часу іспанської війни, відколи й починають рости американські видатки на військо і флоту. Все ж таки Зєдинені Держави менше терплять, чим європейські держави, бо їм не потрібно удержувати великої сухопутної армії, як це мусять робити європейські держави. В цілих Зєдинених Державах є лише 70000 вояків. Так як на полі індустрійної конкуренції, таксамо й на полі зброєнь можуть Зєдинені Держави Америки найдовше додержувати кроку без того щоби задихатися.

В Зєдинених Державах було

Рік	Населення	Опроцентованого довгу	Видатки на піхоту	Видатки на флоту в міліонах долярів	Вартість вивезених товарів в процентах		
					Засоби поживи	Сирівці	Фабричні продукти
1880	50	1724	38	14	56	29	15
1890	63	725	45	22	42	36	21
1900	76	1023	138	56	40	24	35
1907	86	894	125	98	28	32	40
1908	87	897	140	119	28	30	42

З повищих чисел видно, що державний довг не росте аж до 1890 р., а противно зменьшується. Відтак він знов росте до поважної суми рівно зі зростом видатків на військо і флоту, а то ізза війни з Іспанією. Але відтак довг падає помимо того, що видатки на військо і флоту все збільшуються.

Числа вивозу товарів показують знов, як скоро росте вивіз фабричних товарів з Америки. По цих числах видно, що Америка стає на світовому ринкові чим раз більше індустрією, а не рільничою державою.

Із німецьких вивезених товарів вартости 7000 мільонів марок в 1908 р. було на 4300 мільонів марок (62%) фабрикатів. У вивезених товарах Зєдинених Держав в тому самому часі на вартість 8000 мільонів марок (1,835 мільонів долярів) було поверх 3000 мільонів марок (750 міль. дол.) фабрикатів. В 1890 р. вартість вивезених фабрикатів з Німеччини виносила 2147 міль. марок, а американських лише 800 міль. марок (179 міль. дол.). Тобто вивіз фабрикатів з Німеччини зріс на одному й тому самому протязі часу о 150%, в той час, коли американський вивіз зріс о 300 процентів.

З цього видно, як Зєдинені Держави, яко індустрійна держава, лізуть нам на спину.

І при такому становищі, тоді як Зєдинені Держави від р. 1900 до 1908 зменьшили свій державний довг о 130 мільонів долярів (пів мільярда марок), Німеччина побільшила свій довг о півтора мільярда марок. І з того часу знов збільшено в Німеччині державні розходи, а податки підвищено о пів мільярда, — а мілітарний молох все ще не наситився.

Цими тягарями найбільше дотикається робітничу класу і обтяжується індустрію, а з цим утруднюється конкуренційну боротьбу, а ця остання знов відбивається на робітничих плечах. Міжтим обтяження робітника має свої межі, поза які не можна вийти, отже світове зброєння остаточно знов параліжує індустрійний поступ.

Всесвітнє зброєння загострює рівночасно національні противенства і розжарює воєнну небезпеку, хоч нібито служить удержанню мира. Кожному правительстві стають невиносимими все нові на лоб на шию наглячі зброєння, але жадна із пануючих клас не шукає причини цього в світовій політиці, яку вони самі ведуть. Вони не можуть і не хочуть бачити цих

причин в світовій політиці, бо вона є самотнім при-
становищем для капіталізму. Через те вони шукають
вини у других, а не в себе: Німці в Англіїців, а Ан-
гліїці у Німців і т. д. Всі через те стають нервовими,
озлобленими, що знов дає все нові приключки до
взаїмного підюджування продовжувати зброєння зі
збільшеним поспіхом, аж щоби одного дня сказати
собі: краще страшний кінець, чим страх без кінця.

Вже давно ця ситуація довела би до війни, яко до
самотнього виходу попри революцію із того божевіль-
ного стану вишрубовування державних тягарів, нако-
ли би власне цей другий вихід — революція — не
стояв ближче коло війни, чим коло збройного мира.
Це є зростаюча сила пролетаріату, яка не допускає до
війни вже від трьох десятиків літ і яка й сьогодні від-
страшує кожне правительство перед таким кроком. Але
держави пруть до такого стану, що остаточно руш-
ниці самі почнуть стріляти.

В такому самому напрямі ділає ще инше явище,
яке ще більше, чим світове зброєння, покликане до
того, щоби довести світову політику до безглуздя, а
тим самим відтяти продукції останну спромогу розвитку.

Кольоніальна політика полягає на припущенню, що
тільки європейські народи є спосібні до самотійного
розвитку. А люди инших рас вважаються дітьми,
ідіотами і тяглом, відповідно до того, чи говориться
про них більше або менше приязно; в кождім ви-
падку є вони нищими істотами, якими можна правити,
як кому треба. Навіть соціалісти поділяють такий по-
гляд тоді, коли вони підпирають кольоніальну політику
— розуміється етично. Але дійсність навчить їх не-
задовго, що наша партійна засада про рівність всіх
людей не є пустим словом, а має дуже річеву силу.

Правда, народи, які стояли поза європейською ци-
вілізацією, були безборонні на протязі цілих століть і
невідпорні на неї. Але тут причина не в тому, що,
мовляв, вони вже з природи стоять нище європейця, —
як то думає чванькувата європейська буржуазія, що

винайшла собі цю фразу у фантазіях наших расових теоретиків, — а тільки тому, що вони прямо були придушені вищою європейською технікою з європейським духом; а той європейський дух завдячував свою вищість знов таки техніці. Народи зпоза європейської цивілізації за виїмком кількох тисяч душ цілковито відсталих племен є дуже спосібними прийняти цю цивілізацію, а що це не сталося досі, то лише тому, що в них не було досі матеріяльних умов до цього.

Поширення капіталізму дуже мало змінило в цьому напрямові. Європейські експропріатори несли в околиці зпоза європейської цивілізації (до якої сьогодні належить ще Америка і Австралія) лише капіталістичні **продукти**, а не капіталістичну **продукцію**. І обмежувалися при цьому тільки на водні дороги, морські береги і деякі великі ріки. В цьому зайшла величезна зміна аж щойно в останнім часі двох останніх десятиліть. В заморській заборчій політиці наступає нова доба, бо вивіз з європейських індустрийних держав до варварських країн не обмежуються вже тільки на **продуктах**, але вивозить **продукційні і транспортні** засоби сучасного індустриалізму.

Ми вже передше бачили, які великі поступи зробили на сході (не виключаючи і Росії) залізні дороги останніми часами. Але й капіталістична **індустрія** розвинулася там дуже скоро, головню ткацька, залізна і гірнична. Остання зреволюціонувала також полудневу Африку.

На цім експорті продукційних засобів полягав новий розцвіт капіталістичної індустрії від другої половини вісімдесятих років минулого століття. В першій половині вісімдесятих років здавалося, що вже кінець всякій можливості розцвіту. І поправді, це був кінець але остільки, оскільки це відносилось до вивозу фабрикатів. Але експорт засобів продукції, який дав їй знов несподівано блискучі успіхи, був можливий лише тим, що він виховав в краях поза європейською цивілізацією капіталістичний спосіб продукції, а знищив

давні господарські відносини цих країв. За цим, однак, змінився спосіб думання на Сході. З новим європейським способом продукції розвинулися нараз спосібности у цих варварських народів, духові спосібности рівні європейським. Але новий дух не дихав приязно до Європи. Нові краї стали конкурентами для старих, а конкурент є **ворог**. Повстання європейського духа в краях Сходу не зробило їх приятелями, а **рівними силою** ворогами Європи. Це не показалося нараз, а поволі. Ми вже вище бачили, яку ролю грає **свідомість сили** в суспільному життю і як довго може лишитися нова повстаюча кляса чи нарід в послузі, коли вона вже має силу до самостійности, а ще не свідома її. Це показалося й тепер. Народи Сходу за часто були побивані європейцями, щоби не вважати кожного спротивлення за злишне. Таксамо думали й європейці. На цім полягала їх колоніяльна політика, що вони розпоряджалися чужими народами, міняли ними, торгували ніби худобою.

Але скоро Японці переломали перші леди, як це подіلالо зараз на цілий Схід. Ціла східна Азія таксамо як і цілий магометанський світ піднісся до самостійної політики, до відпертя всякого панування зі вні.

На цім станув імперіялізм. Він не годен дальще рушитися з місця. А все ж він мусить вести дальше так, як капіталізм мусить поширюватися і поширюватися постійно, наколи його визиск не має стати зовсім невиносимим.

Одиноюкою половою поширення лишається підрівникова Африка, де підсоння є найкращим союзником тубильців, де не можна вживати європейського вояка, де європеець мусить наймати тубильців яко вояків, мусить їх озброювати і вчити воєнного ремесла — приготавляючи час, в якому наємні війська обернуться проти власного пана.

Всюди в Азії і Африці поширюється дух повстання, дух революції, а також поширюється вживання європейської зброї, росте відпорна сила проти європей-

ського визиску. Не можна ж прищепити якому-будь краєві капіталістичного визиску, щоби рівночасно не прищепити зерна бунту проти цього визиску.

Спершу виявляється це в постійнім утрудненню колоніальної політики і в зрості її коштів. Наші колоніальні ідеологи потішають нас тим, що в будуччині багаті користи з колоній заплатять нам наші тягарі. На ділі ж мусять воєнні кошти, потрібні для вдержання колоній, все зростати, — і на цьому воно ще не скінчиться. Бо краї Азії і Африки йдуть до такого стану, в якому часове обурення переміниться на постійне і остаточне струснення із себе чужого ярма. Найблищі до цього є англійські посілости в східних Індіях. Їх втрата рівнається банкрутстві англійської держави.

Ми вже завважили передше, що від часу японсько-російської війни східна Азія і магометанський світ підноситься до боротьби з європейським капіталізмом. Вони поборюють того самого ворога, якого поборює європейський пролетаріят. Правда, не треба забувати, що вони хоч поборюють того самого ворога, але не в тій самій цілі. Не поборюють на те, щоби пролетаріят привести до перемоги над капіталізмом, але щоби на місце європейського капіталу поставити свій, національний. Ми про це не повинні робити собі ніяких ілюзій. Так, як Бури є добрими шкіродерами, є пани Японії найгіршими ворогами соціалістів, так і молодотурки виступають проти страйкуючих робітників. Тому ми не повинні відноситися до противників європейського капіталізму безкритично.

Але це не змінє річі, бо все ж таки через них ослаблюється європейський капіталізм і його правительства та вноситься в цілий світ елемент політичного заворушення.

Ми вже знаємо, якто в Європі панував час постійного неспокою від 1789 до 1871 р., аж доки індустрія буржуазія сяктак не уладилася і не здобула собі таких політичних умовин, які уможливлювали їй

скорий розвиток. Дуже подібний час наступив для східних країв від 1905 р., себто від російсько-японської війни. Є ними народи східної Азії, магометанського світа і народи Росії, що вступають в подібну ситуацію, в якій була західна буржуазія з кінцем 18-того і з початком 19-того століття. Розуміється, відносини не є точно ті самі. Вже це робить їх відмінними, що світ від тоді є 100 літ старший. Політичний розвиток якогось краю залежить не тільки від своїх соціальних обставин, але також від обставин цілого оточуючого світа, що впливає на його. Різнородні класи Росії, Японії, Індії, Китаю, Туреччини, Єгипту і т. д. можуть стояти супроти себе, як класи Франції перед революцією. Але вони вже надихані досвідом класової боротьби Англії, Франції, Німеччини і т. д. З другого боку їх боротьба має на меті сотворити пригожі умови національній капіталістичній продукції, себто є боротьбою проти чужого капіталу і його панування, чого не мали західні народи в революційному часі від 1789 до 1871 р.

Та якби там ці різниці й не ділали туди, що на сході не повторяться таксамо всі випадки, які захід перебув перед одним століттям, то все ж ситуація є досить подібна. Словом для сходу починається доба заговорів, повстань, реакцій і знов повстань, постійних переворотів, і це буде так довго тревати, доки не витворяться умови спокійного розвитку і запевненої національної незалежності для цілого сходу.

Завдяки світовій політиці схід — в найширшому значінню цього слова — так зв'язаний політично і економічно з заходом, що політичний неспокій сходу потягає за собою політичний неспокій на заході. З трудом осягнена політична рівновага держав захиталася тепер через несподівані зміни, на які вони не мають впливу. Питання, яких, здавалося, не можна розв'язати мирним способом, і які через це все відклалися, як ось відношення до балканських держав, висуваються тепер нагально і вимагають негайного розв'язання.

Неспокій, недовіря, непевність навкруги через постійні зброєння доходять до вершка. Світова війна зблизилася до неминучости. (Треба мати на увазі, що К. Каутський пише це в 1908 р. Є. Г.) Досвід останніх десятиліть показує, що війна означає революцію, яка потягає за собою найбільші політичні пересунення влади. Ще в 1891 р. думав Енгельс, що коли би вибухнула війна, то для нас була би це не дуже приємна несподіванка, бо за війною була би революція і ми дістали би керму в свої руки, а це було би троха завчасно. В отсей момент міг би пролетаріят певніше пійти вперед, вихіснюючи дані державні обставини, чим шляхом ризика, яким є революція, спричинена війною.

Від тоді ситуація змінилася. Пролетаріят так вже зміцнівся, що зовсім спокійно може стрічати війну. І тут не може бути бесіди про **передчасну** революцію, наколи пролетаріят вже вичерпав сили з державних обставин, кільки лише можна було взяти, і наколи переміна цих обставин є умовою його дальшого розвитку.

Пролетаріят ненавидить війну і зробить все, щоби не викликувати воєнного настрою. Але коли помимо цього прийде до війни, то пролетаріят є тою клясою, яка з повним довір'ям може стрічати її закінчення.

Він не лише зріс чисельно від 1891 р., не тільки зміцнівся організаційно, але також зискав дуже багато **на моральній перевазі**. В 1891 році стояли соціальної демократії на заваді заслуги пануючих коло будови Німеччини. Нині вже розвіялися ці заслуги.

З другого боку, чим більше збанкрутує ідея імперіалізму, тим скорше стане соціальна демократія тою одинокою партією, що має перед собою велику мету, яка родить одушевлення і ділаючу силу.

В рядах противників зате зродиться пригноблення і байдужість, бо вони будуть свідомі того, що їх провідників zdeградувала корупція і нездарність. Вони перестануть вірити в свою справу і в своїх провід-

ників, котрі якраз тепер, коли ситуація з дня на день гіршає, показуються і показатися мусять неспосібними до її розв'язання.

І це не є випадок ані вина поодиноких осіб, а це лежить в основі обставин.

Причини цього є різнородної якості. Скоро якась класа або держава перейде із революційної в консервативну стадію, скоро вона не потребує більше боротися за своє існування, скоро вона погодиться з існуючим станом річей і головним її заняттям стане поладнати ще лише деякі дрібниці, тоді її керманичі і провідники стають вузкозорими, а їх духовий рівень стає дрібничковим. В них вигасає інтерес для великих питань, а їх відвага, не подразнювана нічим, не любить тоді сміливих діячів і борців, та старається позбутися їх яким-будь чином яко невігідних. Дрібничкове інтриганство і труслива безхарактерність виступають тоді наперед.

В подібнім напрямі ділає той факт, що у державних мужів та провідників клас і держав, наколи вони не мають ніякої великої мети, за яку мали би боротися, що у цих людей інтерес власної особи заглушує посвяту і безінтересовність для загального інтересу класу і суспільства. Люди, що стремлять до особистої влади, не будуть одушевлятися великими новими ділами для суспільства, а стремити будуть тільки за багатством і владою для себе самих. Їх безрозборне стремління до влади буде старатися не притягати таких сил, які були би спосібні служити загалові, а тільки такі, які найкраще уміють прилаштуватися до потреб і нахилів можновладців.

До цих загальних причин морального і інтелектуального занепаду можновладства в консервативній стадії прилучуються ще й особливі, які є властиві капіталізму.

Досі були визискуючі класи заразом і правлячими. Що найменше вершки державного апарату були похищені для них. Капіталістична класа так дуже занята

своїми гешефтами, що політику лишає для других, хоч ці другі в суті річі є тільки їх слугами. В демократичних краях лишають політику фаховим політикам, парламентаристам, журналістам, а в абсолютистичних державах дворакам, а в краях в посередньому ступневі ріжноманітному елементові, при чім раз одні, а раз другі мають перевагу.

Доки капіталістичний визиск ще малий, тоді кличем капіталу є: щадити, і він старається перевести цей клич також в державному апараті. Дрібна буржуазія по волі і неволі є вірна цьому кличеві. Чим більше зростає визиск капіталу, тим більше великий капітал преться до виставности і марнотравства, що зрештою набирає такого ж шалено скорого темпу, як перегони в зброєнню, і прибирає нечувані форми.

Передше пани держави були тими, що стояли блеском і багатством понад другими. Тепер політики і державні мужі аж до найвищих сфер стоять поза панам високих фінансів. Звичайних доходів управляючого державою мужа не можна так легко підносити коштом державної калитки, головно в парламентарних державах, де треба оглядатися на виборців і податників, що кричать все: щаді! А ще тим тяще можна те зробити тоді, коли воєнні зброєння з'їдають державні доходи.

Коли хочуть політики і державні мужі йти в парі з великими визискувачами в щораз то дорощім житті, то не лишається їм нічого иншого, як отворити собі попри праве джерело доходів ще неправе шляхом визиску і проституції їх урядового впливу. Вони вихіснують своє знання державних тайн і свій вплив на державну політику до біржових спекуляцій; вони визискують гостинність великих визискувачів в галапасний спосіб; дозволяють їм платити свої довги, а врешті-решт прямо беруть хабарі, щоби таким чином продати свій політичний вплив.

Це зло є загальне і знайдемо його у всіх капіталістичних державах, де є великі визискувачі. Воно

охоплює вперед всі впливові органи, в демократичних державах парламентаристів і журналістів, а в деспотичних державах двораків. Всюди плекається глибока корупція, яка тим скорше охоплює всіх, чим більший є визиск і розтрата, чим більше із цим ростуть потреби політиків та державних мужів, чим більше зростає сила і господарські функції державної влади.

Не треба думати, що заражений корупцією є все свідомий цього, або що всі політики і державні мужі є все хабарниками. Це було би перебільшенням. Але **зведення** до корупції в цих кругах все збільшається. Треба сильного характеру, щоби не піддатися хабарництвові, а підлягається йому тим скорше, чим більше поширена хабарнича атмосфера, чим більше розвинене є її практикування, а ті, котрі охоплені хабарництвом, навіть не відчують свого занепаду.

І так бачимо, що тоді, коли політичні проблеми щораз то більше стають складнішими, вимагають більше знання, совістности, далекозорости і рішучости від державних мужів, тоді в такій самій мірі в пануючих клясах виступає мілка бовтанина замість наукової поваги, легкодушність замість совістности, особиста чванькуватість і глупе пльоткарство замість послідовного прямування до далекої мети, безрозборне хитання поміж визиваючою брутальністю і боязливим цофанням замість спокійної, рішучої сталости. А рівночасно йде глибока ненаситність і корупція, які раз виступають в панамським скандалі, іншим разом у спілці губернатора з останнім шахраєм, там знов обманства доставців воєнних матеріялів, котрі доставляють або крихкі панцирні плити або нездатні гармати, в іншому місці знов числиться отчизні все вдвоє дороще, чим закордонові і т. д. Вже віддавна воєнні доставки були засобом збагачування капіталістів, але ще ніколи доставці воєнного матеріялу не стояли так близько правительства як нині, і не мали стільки впливу на політику, яка рішає про війну або мир, як це діється тепер.

А ті самі доставці є нині найбільшими промисловцями і найбільшими визискувачами пролетаріату. Вони мають найбільший інтерес в брутальній війні проти зовнішнього і внутрішнього ворога та найбільший вплив на правительства, які що раз більше складаються з людей без ніякого стримку.

При таких умовах мусить бути кожда держава приготована на те, що її сусід може зачепити і напасти її, і робітнича кляса мусить бути готовою на те, що її можуть кожного часу зачепити і напасти її ж таки визискувачі. Все це може знов викликати переміни в дрібній буржуазії.

Розуміється, що цей занепад дозріває в тих верстах пануючої кляси, до якої народні маси не мають доступу. Треба аж такої руїни, як приміром російсько-японська війна, щоби вийшла на верх вся гниль пануючої системи. В звичайних часах тільки десь-колись то тут то там через особливу несправність відхиляється кінчик занавіси, яка позатим соромливо закриває всю цю гниль. Класово свідомі пролетарі не дуже розпадаються ізза таких виявів. Вони віддавна ворожо відносяться до пануючої кляси і є зовсім свідомі її моральної вартости.

Не те дрібна буржуазія. Чим більше невірною вона стала своїй колишній демократичности, чим більше вона ховається за правительство і вичікує помочі від нього, чим більше вона вірить йому і в його непохитність, тим більший жах в неї тоді, коли розкриється його гниль безодня і розвалюється його непохитність.

Рівночасно ж великі капіталістичні рінги (спілки) стискають і її горло, а державні потреби добуваються до її калитки. Це зовсім не поліпшує її довірря до пануючих класів.

А вже особливо тоді повинна би дрібна буржуазія вискочити зі своєї скаралуші, коли нездарність, легковажність і корупція правлячих кругів доводить до катастрофи, до війни або до державного заговору, які виставляють країну на найгірші утиски. Тут тим лек-

ше і нагальніше звертається сліпа скаженість дрібної буржуазії одним махом проти правлячих кругів якраз в той час, коли вона як найбільше сподівалася від них і чим непохитнішою вона уявляла собі їх висоту і їх зрозуміння часу.

В останнім десятиліттю напевно зросла ненависть дрібної буржуазії до пролетаріату. І пролетаріят му- сить так уладити свою політику, щоби міг сам без нічийої помочі зводити будучу боротьбу. Вже Маркс вказував на те, що дрібний буржуа, яко щось середнє між капіталістом а пролетарем, хитається раз туди, а раз сюди. Ми не повинні числити на його, бо він яко маса все буде ненадійним союзником; одиниці можуть бути навіть дуже гарними партійними товари- шами, але ворожнеча дрібної буржуазії проти нас може ще зростати. Однак це не виключає й того, що вони одного разу під впливом невиносимих подат- кових тягарів і раптового морального занепаду пану- ючих кругів можуть цілою масою повернутися до нас і можуть змести наших ворогів і рішити нашу побіду. І, направду, вона не могла би зробити розумнішого кроку, бо побідний пролетаріят може дати велике по- ліпшення життя всім тим, хто не є визискувачем, всім пригнетеним, всім визискуваним, всім тим, що сього- дня животіють яко дрібні міщане або дрібні селяне.

Хоч дрібна буржуазія зараз ворожо стоїть до нас, то ще далеко до того, щоби вона була сильною опо- рою існуючого ладу. І вона хитається та тріщить у всіх своїх суставах так, як всі другі опори.

Певність існуючого ладу захиталася на ділі в сві- домості народу; відчувається, що ми попали в добу загальної непевності, що так далі не може бути, що нинішні обставини, які стають все то більше невино- симими, не видержать навіть на протяг часу одного людського покоління.

В цій загальній непевності завдання пролетаріату є дуже ясне. Ми зараз з'ясували його. Пролетаріят

не може пійти вперед без зміни державних основ, на яких досі вів свою боротьбу. Його найблищим завданням в Німеччині є демократія в державі, а також в поодиноких краях Німеччини, особливо в Пруссії і Саксонії; а найблищим інтернаціональним завданням є боротьба проти світової політики і мілітаризму.

Таксамо як завдання є ясні, так же само є ясні і засоби, якими ми маємо розв'язати ті завдання. До тих, яких ми досі вживали, належить **масовий страйк**; його ми вже признали теоретично в початках дев'ятидесятих років і навіть вже випробували при сприяючих обставинах. Хоч він по славних днях 1905 року подався трохи в тінь, то це показує, що він не надається до кожної ситуації, і що гупо було би приміювати його до всіх обставин.

Так далеко є ясною ситуація. Але не тільки пролетаріят входить в рахубу при недалекій боротьбі. Ще й інші чинники будуть ділати, хоч вони дуже неясні.

Неясними є наші державні мужі. Їх особи таксамо скоро міняються, як їх настрої. Тут не має бесіди про послідовну і свідому своєї мети політику.

Таксамо необчислені є дрібно-буржуазні маси, які раз туди, а раз сюди перехиляють свою точку тяжости.

А ще більше необчисленими є ходи закордонної політики, в якій бере участь багато непевних держав, а необчисленність внутрішньої політики збільшує необчисленність закордонної.

А вже зовсім необчислені є переміни східних держав, в яких виступають наскрізь нові чинники, про які не мається досі ніякого досвіду.

Всі ці чинники лучаться як найтісніше в безперивне взаїмне співділання і вони вже постараються про те, щоби ми не виходили з цілого ряду несподіванок.

В цім загальним хитанню тим краще вдержиться соціяльна демократія, чим меньше вона сама буде хитатися, і чим вірнішою буде вона сама собі. Супроти

безстримної політики настроїв вона тим краще піднесе самосвідомість сили робочих мас, чим більше послідовно і доцільно в практиці примінить свою теорію. Чим більше соціальна демократія покажеться непохитною владою серед потрясень всяких авторитетів, тим вище зросте її авторитет. І чим більше вона буде стояти в непримиримій опозиції до корупції пануючих класів, тим живіше буде до неї довіря широкіх народніх мас, які знаходяться зараз серед загальної гнилі, що охопила буржуазну демократію, яка прямо зрадила цілковито свої принципи, щоби тільки лишитися при правлінню.

Чим більше непохитною, послідовною, непримиримою лишиться соціалдемократія, тим скорше запанує над своїми ворогами.

Було би політичним мордом для соціалдемократії, коли би вона якраз тепер брала участь в коаліційно-блоковій політиці, тепер, коли слово „реакційна маса“ сталося правдою. Це значило би вимагати від соціалдемократії поповнити самовбійство, коли хто хоче, щоби вона звязалася блоковою політикою з буржуазними партіями тоді, коли буржуазні партії прямо prostitуються і безстыдно компромітуються; це була би лише злука до ще більшої політичної prostitції.

Запопадливі приятелі побоюються заскорого осягнення державної влади соціальною демократією **шляхом** революції. Але коли можливе для нас передчасне здобуття державної влади, то це є позірне її осягнення **перед** революцією, себто, заки пролетаріят осягне дійсну політичну владу. Доки на ділі не осягнулося політичної влади, то соціалдемократія може дійти до участі в державній владі лише таким чином, що **продасть** буржуазному правлінню свою політичну силу. Пролетаріят яко класа при цьому не може ніколи нічого зискати, а в найкращому разі можуть зискати лише його **парляментаристи**, котрі заключили договір продажі.

В кого соціалдемократія є засобом визволення пролетаріату, той мусить рішучо спротивитися такій

участи його партії в пануючої корупції. Коли є який спосіб, яким можна позбавити нас довіря всіх чесних елементів в масах, яким можна зєднати для нас мало-важення всіх спосібних і охочих боротьби в пролетарських рядах, яким можна стримати наш поступ, то певно є цим способом участь соціалдемократії в бльоковій політиці.

При цьому можуть зискати тільки ті елементи, для яких наша партія є лише драбиною для особистих цілей, тільки чванькуваті, ласі на уряди одиниці. Чим менше ми притягнемо таких елементів, чим більше ми відсунемося від них, тим краще для нашої боротьби.

Як в подробицях зложиться ця боротьба, про це, понадто, що досі було сказано, годі що-будь певнішого сказати. Ніколи не було трудніше, як нині, передсказати що-будь про форми і скорість будучого розвитку, коли всі чинники, за виїмком пролетаріату, є такими непевними і необчисленими.

Певною є лише загальна непевність. Напевно вступаємо в добу загального неспокою, в добу періодичних пересунень сили, які хочби яку прибрали форму і хочби якийсь час трівкими були, не лишаться в стадії трівкого спокою доти, доки аж пролетаріят не осягне такої сили, що зекспропріює капіталістичну клясу політично і економічно і таким чином почне нову добу всесвітної історії.

Чи ця революційна доба таксамо довго тревати буде, як буржуазна, що почалася 1789 р., а скінчилася 1871 р., про це годі щось певного сказати. Правда, розвиток йде тепер далеко скорше, чим коли-небудь, але з другого боку поширилося поле боротьби до небувалої величини. Тоді, коли Маркс і Енгельс писали „Комуністичний маніфест“, вони бачили перед собою лише західну Європу. Нині це відноситься до цілого світа. Нині йде визвольний бій робочого і визискуваного людства не лише над Спре і Секваною, але й над Гудзоном, Місісіпі, Невою, Дарданелями, Гангесом і Го-анг-го.

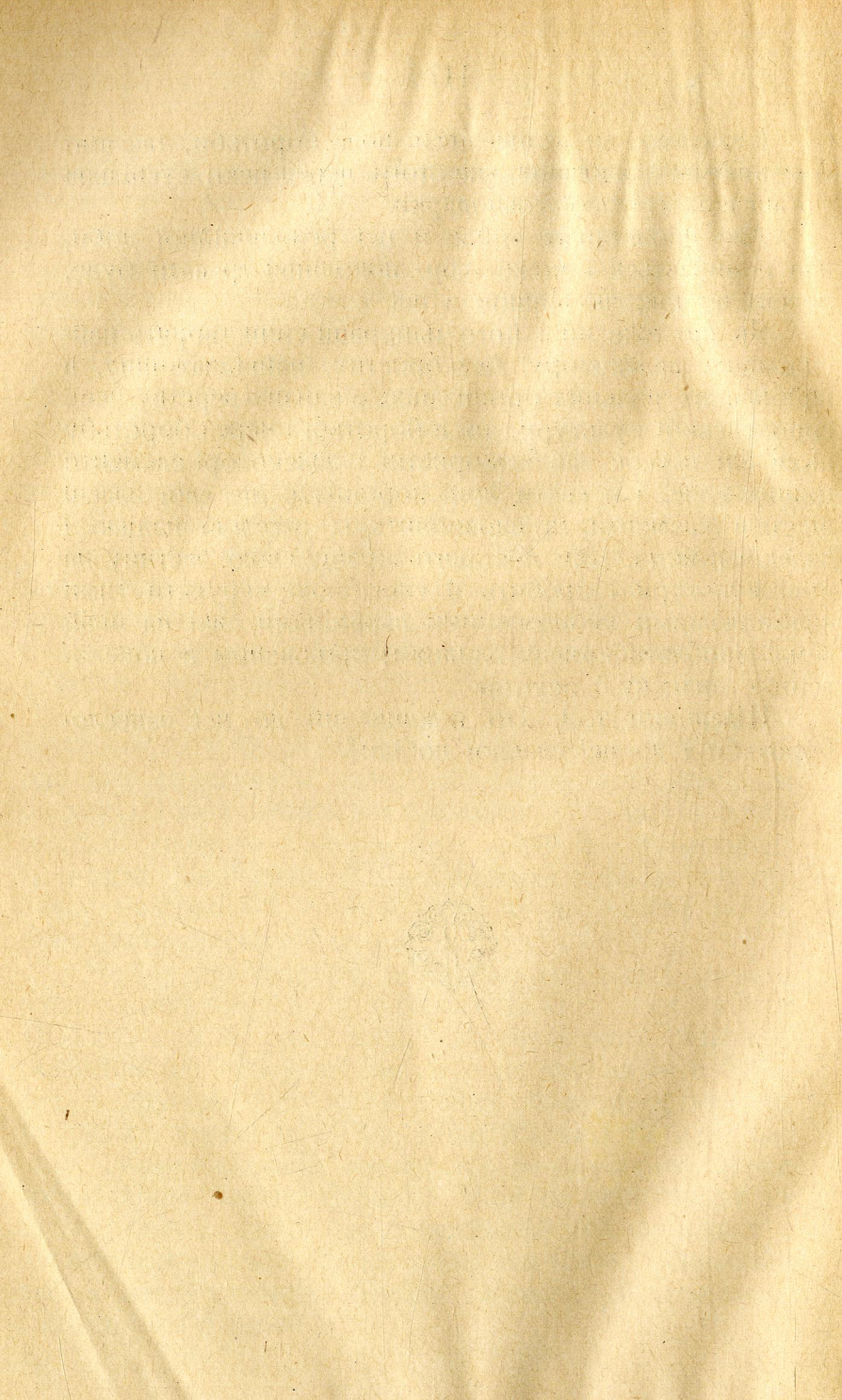
І таксамо, як величезне є поле боротьби, таксамо й величезне є завдання, яке стоїть перед нею: суспільна організація світової господарки.

Але пролетаріят вийде з цієї революційної доби, яка починається і може одно покоління тревати буде, зовсім не так, як війшов в неї.

Як що вже нині його найкращі сини творять найсильнішу, далекозору, безкористну, найвідважнішу, в найбільших вольних організаціях з'єднану верству нації європейської культури, то в боротьбі і через боротьбу віссе він в себе всі безкористні і далекозорі елементи інших клас, і в своїм лоні зорганізує ще свої власні відсталі елементи та вдохновить їх веселою надією і далекоюсяглістю. Він поставить кращу свою частину на чолі культури і зробить її спосібною керувати тими велитенськими економічними перемінами, які на цілій землі зроблять кінець злидням, зродженням в поневоленню, визиску і нещастю.

Щасливий той, хто покликаний до цієї взнеслої боротьби і до цієї славної перемоги!

Зміст.

	Стор.
Переднє слово	3
1. Здобуття політичної влади	5
2. Заповідження революції	12
3. Вроствання в державу будуччини	23
4. Економічний розвій і воля	30
5. Ані революція, ані законність за всяку ціну	43
6. Зріст революційних елементів	59
7. Ослаблення клясових різниць	68
8. Загострення клясових різниць	78
9. Нова доба революції	98

ДРУКАРНЯ
ОТА ЕЛЬЗНЕРА
У БЕРЛІНІ

3,51
(1986)

p.11

2858

27.465

160m

ВИДАВНИЦТВО

„ЗНАТТЯ ТО СИЛА”

Вийшли такі книжки:

О. Бауер. Шлях до соціалізму.

К. Каутський. Соціальна революція.

— Шлях до влади.

Ф. Енгельс. Німецька селянська війна.

Друк Ота Ельанера у Берліні.

Видавництво

„Знаття то сила!”

Карло Каутський

ШЛЯХ ДО ВЛАДИ

Політичні міркування
з приводу вродання в революцію

Переклав
з другого німецького видання
Євген Гуцайло

БЕРЛІН — КИІВ
1920.